

POLJANA GLADIJATORA NA MOZAICIMA ANTIČKE ENONE: ISTRAŽIVANJE U ARHIVIMA KULTURNIH INSTITUCIJA ZADRA I NINA

Martina DUBOLNIĆ GLAVAN
Zavod za povijesne znanosti HAZU u Zadru
Zadar, Hrvatska

UDK:904:738.5(497.5Nin)“00/01“
DOI: <https://doi.org/10.21857/m16wjc67l9>
Izvorni znanstveni rad
Prihvaćeno: 9. srpnja 2018.

U radu se obrađuje rimski mozaik s prizorima gladijatorskih borbi i životinja otkriven za vrijeme Drugog svjetskog rata u Ninu. Radi iznimnog kulturno-povijesnog značaja, ali i vrlo teškog puta i devastacija koje je pretrpio od svog otkrića prije više od 75 godina do danas, mozaik već desetljećima privlači pažnju arheologa, povjesničara umjetnosti, muzealaca, konzervatora, pa i lokalnog stanovništva. Taj jedinstveni rimski spomenik danas je djelomično sačuvan, a o njemu su poznati tek šturi podatci.

Monokroman, crno-bijeli mozaički tapet izvrstan je primjerak mozaičke produkcije ranog principata na prostoru provincije Dalmacije. Rađen je u tehnici *opus tessellatum*. Kompozicija je geometrijska, podijeljena na kvadratna, kružna i pravokutna polja koja prikazuju scene iz arene: brutalne borbe, slavlje i opremu gladijatora (*equites, secutor, retiarius, murmilo, thraex*) te brojne životinjske, vegetabilne i druge motive. Prizore nadopunjavaju natpisna polja s osobnim podacima o gladijatorima koji su se u areni borili do smrti. Na temelju tipologije inačica bordura i drugih stilskih odrednica, nastanak mozaičkog tapeta može se datirati u period od druge polovice 1. st. do prvih desetljeća 2. st.

U radu je posebno naglašena metoda istraživačkog rada kojom su prikupljeni i obrađeni izvori podataka za novu znanstvenu interpretaciju i valorizaciju tog sjajnog spomenika antičkog graditeljstva. Dokumentacija pohranjena u arhivima kulturnih institucija Zadra i Nina čini prvorazredan izvor podataka za prostorno-povijesnu studiju jednog dijela urbane jezgre grada Nina.

Ključne riječi: Nin (*Aenona*), rimski mozaik, crno-bijeli, figuralni, scene iz arene, gladijatori, životinje, *munus gladiatorium, venatio*, arhivski izvori.

„PONOVO ISKOPAVANJE ARHEOLOGIJE“ U ARHIVIMA KULTURNIH INSTITUCIJA ZADRA I NINA

Grad Nin kao istaknuto hrvatsko središte s dugim kontinuitetom naseljavanja već duži niz godina čini predmet proučavanja brojnih arheologa, povjesničara i drugih znanstvenika. U povijesnom razvoju Nina posebno je značajan period rimske dominacije, kao vrijeme postupne preobrazbe autohtone zajednice naseljene Liburnima u grad antičkog doba (*municipium Aenona*). Procesi urbanizacije i stjecanja gradskog pravnog statusa neke su od najznačajnijih tekovina antike koje su udarile pečat izgledu i prostornoj organizaciji grada sve do današnjih dana.

U posljednja dva stoljeća u centru Nina proveden je čitav niz arheoloških iskopavanja koja su iznijela na vidjelo brojne ostatke antičkog grada *in situ* (bedeme, hramove, forum, ulice, kuće i dr.), ali i brojne pojedinačne spomenike i drugu pokretnu građu. No, unatoč većem broju provedenih iskopavanja, danas je poznata samo parcijalna slika, odnosno samo dio spoznaja o rezultatima dosadašnjih istraživanja.¹ Razlog tomu leži u neobjavljivanju rezultata velikog broja istraživanja provedenih u Ninu (ali i na širem zadarskom prostoru) u periodu od druge polovice 19. st. do početka 21. st.²

Početak organizirane brige za kulturne spomenike na zadarskom i širem dalmatinskom području započinje u prvoj polovici 19. st. za austrijske uprave osnutkom prvih muzejskih institucija, zbirki i sl. te konzervatorskih službi.³ Od kraja 19. i početkom 20. st. te institucije počinju provoditi prva sustavnija arheološka istraživanja (koordinirana od Arheološkog instituta u Beču) kojima su prikupljeni prvi značajniji fundusi arheološke građe. U periodu od njihova osnutka do izrastanja u moderne institucije, spomenute kulturne ustanove djelovale su u vrlo teškim uvjetima uslijed burnih povijesnih i političkih, kulturnih i društvenih procesa (politička vlast više država, periodi ratnih razaranja, devastacija, pljački itd.) na ovim prostorima u posljednja dva stoljeća.⁴

Unatoč tako nepovoljnim okolnostima, pojedine kulturne institucije poput Arheološkog muzeja u Splitu i Arheološkog muzeja u Zadru (kao najstarije muzejske institucije u Hrvatskoj) u tom periodu prikupile su golemu količinu izrazito raznovrsne i bogate materijalne i dokumentarne građe o brojnim spomenicima i nalazištima. Osim ostataka materijalne kulture, ta dokumentarna građa sastoji se od tehničke i fotodokumentacije (nacrti, otisci, negativ, fotografije, rekonstrukcije, karte, zračne snimke i dr.) i rukopisne dokumentacije

¹ O stanju istraživanja Nina i šireg ninskog područja vidi kod: Martina DUBOLNIĆ GLAVAN, *Civitas Aenona, primjer romanizacije liburnske općine*, Doktorski rad, Sv. I – II, Sveučilište u Zadru, 2015., Zadar, 137 – 162, Dodatak 1, Stanje istraženosti: arheološka topografija urbanog areala.

² Da nije riječ samo o istraživanjima provedenim u 19. st. i prvoj polovici 20. st. vidljivo je i iz primjera većeg broja neobjavljenih arheoloških iskopavanja provedenih u periodu prije i nakon Domovinskog rata do 2004. godine (do pokretanja časopisa *Hrvatski arheološki godišnjak*) o kojima nisu poznati najosnovniji podatci kao što su vrijeme i položaj istraživanja te naziv institucije koja ga je provela, a kamoli njihovi rezultati. Za veći broj istraživanja također nije poznat ni smještaj pronađenih nalaza i dokumentacije. O toj problematici kod M. DUBOLNIĆ GLAVAN, *Civitas Aenona, primjer romanizacije liburnske općine*.

³ Šime BATOVIĆ, *150 godina Arheološkog muzeja u Zadru, Katalog izložbe*, Zadar, 1982.; Iva MEŠTROVIĆ, Upravnoopravno uređenje muzejske djelatnosti, *Ethnologica dalmatica*, 12, Split, 2003., 134 – 136.

⁴ O teškim uvjetima rada muzejskih institucija u tom periodu više u: Š. BATOVIĆ, *150 godina Arheološkog muzeja u Zadru*.

(terenski dnevници, izvještaji o radu, osobne bilješke, unosi u knjige inventara, nabave i otkupa itd.). Među navedenim mogu se istaknuti i „ostavštine“, odnosno privatne arhive kulturnih djelatnika koji su svojim radom tijekom 19. i 20. st. zadržali arheološku, povijesnu te muzejsku i konzervatorsku struku.⁵ Tu su također i privatne zbirke pojedinih intelektualaca te sakupljača starina (poput Zbirke D. Snjegovoja) koje su otkupom ili donacijama dospjele u fondove spomenutih institucija. Sve prethodno navedeno čini skup podataka koji se može okarakterizirati kao kulturno dobro,⁶ a svjedoči o izrazito bogatoj kulturnoj i povijesnoj baštini zadarskog područja, pa i šire, na prostoru čitave Hrvatske.

Arheološka djelatnost na prostoru Hrvatske ima već bogatu povijest u kojoj su tijekom posljednjih dvjestotinjak godina sudjelovali brojni istraživači čiji je rad iznjedrio današnje spoznaje o bogatoj kulturno-povijesnoj građi.⁷ U početnom dijelu rada naveli smo problematiku starijih istraživanja koja nisu objavljena pa su do danas zanemarena i u potpunosti zaboravljena. Podatci o znatnom broju takvih istraživanja često se nalaze pohranjeni u arhivima spomenutih institucija te se do njih može doći intenzivnim pregledom starijih fondova. Iako se često radi o mukotrpnom istraživanju arhivske građe (stariji fondovi građe uglavnom nisu popisani, sistematizirani ni digitalizirani) koje uključuje ponovni pregled i obradu materijalne građe i dokumentacije,⁸ taj tip istraživanja može pružiti nove podatke o ranije istraživanim i dokumentiranim spomenicima i lokalitetima. Također, uslijed uništavanja, devastacija ili pljački koji su minulih godina bili česti na ovom području, pojedini lokaliteti i spomenici danas više ne postoje te je ova vrsta dokumentacije u nekim slučajevima zapravo i jedina potvrda njihovu nekadašnjem postojanju.

Dakle, istraživanje ove vrste arhivske građe može rezultirati novim podacima o ranijim istraživanjima, arheološkim lokalitetima, pojedinačnim spomenicima i dr. te uvelike utjecati na dosadašnje interpretacije i donijeti

⁵ Poput dr. Luke Jelića, fra Luje Maruna i dr., a u novijem periodu Mate Suića, Zdenka Brusića, Šime Batovića i brojnih drugih, za primjer vidi *Zbornik o Luji Marunu, Zbornik radova sa Znanstvenog skupa o fra Luji Marunu u povodu 150. obljetnice rođenja (1857. – 2007.)*, Skradin – Knin, 7. – 8. prosinca 2007., ur. Željko Tomičić, Ante Uglešić, Šibenik, Zadar, Zagreb, 2009.

⁶ Zakon o muzejima, *Narodne novine*, br. 61/18; Zakon o arhivskom gradivu i arhivima, *Narodne novine*, br. 46/17.

⁷ O tome opširnije u *Hrvatska arheologija u XX. stoljeću, Zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanog u Palači Matice hrvatske, 24-26. svibnja 2007.*, ur. J. Hekman, Zagreb, 2009.

⁸ U Arheološkom muzeju u Zadru digitalizirana je fototeka koja broji preko 160 000 negativna, vidi kod: Robert MARŠIĆ, *Fotografije Dokumentacijskog odjela Arheološkog muzeja Zadar [Photographs from the Documentation department of the Archaeological Museum Zadar]*, Katalozi i monografije, 26, Zadar, 2017.

nove znanstvene spoznaje.⁹ Kao primjer možemo navesti značajna nalazišta na širem prostoru Grada Nina poput trase rimskog akvedukta Boljkovac – Nin i crkve sv. Andrije u Zatonu koja su otkrivena početkom 20. st. terenskim pregledima dr. Luke Jelića.¹⁰ No kako su podatci o tome nisu objavljeni, akvedukt rimske Enone ostao je nepoznat sve do 1955. kada ga je terenskim pregledom ubicirao B. Ilakovac, dok je crkva sv. Andrije u Zatonu otkrivena ponovo tek 1981. godine.¹¹

Ova vrsta istraživanja, koja počiva na studiji arhivskih izvora i koja se u arheološkoj zajednici često u žargonu naziva „Ponovno iskopavanje arheologije“, zapravo se može okarakterizirati kao istraživačka metoda povijesne znanosti. Studija arhivskih izvora može rezultirati otkrićem raznovrsnih novih podataka, i to ne samo u okviru proučavanja razvoja arheologije kao struke već i za široki spektar interdisciplinarnih istraživanja. Iz tog razloga, u okviru metoda moderne arheologije nedestruktivnog karaktera poput daljinskih istraživanja i geoinformacijskih znanosti, kao neophodno potrebna ističu se upravo istraživanja arhivske građe.¹² To se pogotovo odnosi na studije kulturnih krajolika, prilikom kojih jednostavno više nije dovoljno služiti se samo materijalnom građom kao izvorom podataka. Kod prostorno-vremenskih analiza naglasak je stavljen na interdisciplinarnost i korištenje svih

⁹ Na ovaj način dobivaju se „svježi“ podatci te se izbjegava mogućnost da se isti lokalitet ili spomenik istražuje nekoliko puta, bez saznanja o ranijim istraživanjima i njihovim rezultatima. Za nove podatke o pojedinačnim spomenicima, vidi u posljednje vrijeme radove M. DUBOLNIĆ GLAVAN, *Civitas Aenona, primjer romanizacije liburnske općine*; Martina DUBOLNIĆ GLAVAN, Miroslav GLAVIČIĆ, *Posveta carskom numenu iz Privlake kod Nina: arhivska istraživanja, Zbornik s međunarodnog znanstvenog skupa Antiquitatis sollemnia Antidoron Mate Suić*, 3 – 6. studenog 2015. Zagreb – Zadar, u tisku; Nikola CESARIK, David ŠTRMELJ, *The Fragment of a statue base of Emperor Lucius Verus from Scardona, Ulomak počasne baze kipa cara Lucija Vera iz Skardone, Diadora*, 31, Zadar, 2017., 109 – 129.

¹⁰ Podatci o tome dobiveni su studijom arhive dr. Luke Jelića koja je pohranjena u Knjižnici Arheološkog Muzeja u Splitu, AMSt, Arhiv L. Jelića, *V. Nona*, Sv. I – XV; O arhivskim istraživanjima fonda dr. L. Jelića vidi kod: M. DUBOLNIĆ GLAVAN, *Civitas Aenona, primjer romanizacije liburnske općine*.

¹¹ Boris ILAKOVAC, *Rimski akvedukti na području sjeverne Dalmacije*, Zagreb, 1982., 107 – 145, uslijedile su četiri kampanje arheoloških istraživanja trase rimskog vodovoda; Šime BATOVIĆ, *Zaton kod Nina – istraživanje arheoloških nalazišta od brončanog doba do srednjega vijeka, Arheološki pregled*, 24, 1985., Beograd, 35 – 37. Nakon ponovnog otkrića crkva sv. Andrije u Zatonu istraživana je u nekoliko navrata.

¹² U okviru modernih pristupa arheologiji, tema arhivskih istraživanja činila je okosnicu 22. Kongresa Europskog arheološkog udruženja održanog 2016. pod nazivom *Archives and Archaeology – Sources from the Past, Tools for the Future, 22 Annual Meeting of the European Association of Archaeology, 31st August – 4th September*, Vilnius, 2016.

znanstveno utemeljenih načina istraživanja, gdje svoje mjesto imaju i arhivska istraživanja kao vrlo važan (u pojedinim slučajevima i jedini) izvor podataka.¹³

Ovaj manji uvod metodološkog karaktera bio je potreban da bi čitatelja uveo u pomalo nesvakidašnju temu rada. „Gladijatorski mozaik“ rimske Enone otkriven za vrijeme Drugog svjetskog rata u Ninu izvrsno ilustrira rezultate primjene gore navedenih istraživačkih metoda. Podatci za novu znanstvenu interpretaciju i valorizaciju tog sjajnog spomenika antičkog graditeljstva dobiveni su korištenjem raznovrsnih izvora, prvenstveno studijom dokumentacije pohranjene u arhivama kulturnih institucija Zadra i Nina, koja čini relevantan izvor za istraživanja antičke, ali i recentne prošlosti Nina.

POLJANA GLADIJATORA U GRADSKOJ JEZGRI NINA: PRONALAZAK, DOKUMENTACIJA I DEVASTACIJA RIMSKOG MOZAIKA

Ne postoji osoba koja se bavila istraživanjima antičke prošlosti Nina a da nije upoznata s otkrićem raskošnog mozaičkog tapeta s prikazima borbi gladijatora koji je krasio pod neke bogate rimske kuće. Od svog otkrića prije više od 75 godina do danas taj vrijedan rimski spomenik golica pažnju arheologa, povjesničara umjetnosti, muzealaca, konzervatora, pa i lokalnog stanovništva. Najpotpunije podatke o mozaiku donosi akademik Mate Suić¹⁴ 1968. i 1969. u svoja dva najznačajnija rada o antičkom Ninu, a njegove podatke prenose i interpretiraju brojni autori.¹⁵

¹³ Za kombinaciju raznovrsnih istraživačkih metoda u modernim arheološkim istraživanjima vidi kod: Rachel KING, *Primary Historical Sources in Archaeology: Methods*, *Oxford Research Encyclopedia of African History*, 2017., 8 – 18,

<http://africanhistory.oxfordre.com/view/10.1093/acrefore/9780190277734.001.0001/acrefore-9780190277734-e-214> (stranica posjećena 1. 6. 2018.), vidi npr. metodu *Cabling and Tacking* prema kojoj se svaki arhivski izvor, usmena predaja i arheološki predmet ili dokumentacija promatra kao dokaz koji reprezentira različiti narativ ili nit. Povezivanjem različitih niti dobiva se gusto tkanje mreže dokaza koja se koristi za što vjerniju rekonstrukciju prošlosti.

¹⁴ Mate SUIĆ, Nin u antici, *Nin – problemi arheoloških istraživanja*, Zadar, 1968., 46; Mate SUIĆ, Antički Nin (*Aenona*) i njegovi spomenici, *Povijest Grada Nina*, ur. Novak, V. Maštović, Zadar, 1969., 98, Sl. 11; Mate SUIĆ, Nin, Rimsko doba, u: *Nin, Povijesni i umjetnički spomenici*, Batović Š., Suić M., Belošević J., Zadar, 1979., 64 – 66, 80; Mate SUIĆ, *Zadar u starom vijeku*, Prošlost Zadra, 1, Zadar, 1981., 289.

¹⁵ Duje RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Hrvatska, *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, Zagreb, 1962.; Duje RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Mozaik, *Enciklopedija Jugoslavije*, 6, Zagreb, 1965., 169; *Nin*, Vodič, Arheološki muzej Zadar, Zadar, 1968., 9, 13, 16 – 17; Šime BATOVIĆ, Mate SUIĆ, Janko BELOŠEVIĆ, *Nin, Povijesni i umjetnički spomenici*, 1979., Zadar, 64 – 66, 80; Marija BUZOV, Antički i ranokršćanski mozaici s natpisom u Jugoslaviji, *Prilozi Instituta za arheologiju*, 3 – 4, 1986. – 1987., Zagreb, 106, 109, T. 1, 1; M. BUZOV, Prilog poznavanju osobnih imena sa mozaičkih

Prema M. Suiću, mozaični pod otkriven je za vrijeme Drugog svjetskog rata u Ninu u vrtu uz cestu koja od crkve sv. Križa vodi prema crkvi sv. Ambroza. Sastojao se od niza kvadratnih polja i okruglih medaljona obrubljenih bordurama s motivom pletenica. Unutar kvadratnih polja nalazile su se središnje scene s prikazom borbi pojedinih parova gladijatora (*murmillio*, *retarius*, *thraex* i dr.) i natpisima s njihovim imenima, godinama i brojem natjecanja. Medaljoni su nosili prikaze raznovrsnih životinja: slona, divokoze, kozoroga, simbole zodijaka i drugih egzotičnih životinja.¹⁶ U periodu dok je mozaik bio vidljiv ninski liječnik D. Snjegovoj izradio je kopije pojedinih motiva na staklenim pločama. Mozaik je naknadno pokriven te se i danas nalazi pod zemljom. Kao prilog opisu mozaika publicirane su dvije fotografije Snjegovojevih kopija motiva mozaika na staklenim pločama koje prikazuju dvije scene gladijatorskih borbi u kvadratnim poljima.¹⁷

Mozaik danas nije dostupan i vidljiv, a navedeni opis i dvije fotografije čine jedinu poznatu dokumentaciju o tom vrijednom spomeniku rimskog graditeljstva. Na temelju navedenih podataka iz literature rimski mozaik danas je privremeno zaštićen kao pojedinačno kulturno dobro.¹⁸

U okviru prikupljanja građe za studiju urbanizma antičkog grada (*municipium Aenona*), analizom dostupnih izvora pokušali smo rekonstruirati podatke o okolnostima pronalaska te izgledu i stanju sačuvanosti mozaika od vremena

natpisa u Jugoslaviji, *Prilozi Instituta za arheologiju*, 7, 1990., Zagreb, 49; Nenad CAMBI, Mozaik, *Enciklopedija hrvatske umjetnosti*, 1, 1995., Zagreb, 597; Branko MATULIĆ, Prilog proučavanju nastanka, razvoja i trajanja salonitanske škole-radionice mozaika, *Opuscula archaeologica*, 18, Zagreb, 1995., 157; Branko MATULIĆ, Mozaici rimske provincije Dalmacije i Istre (*X. Regio Italiae*), *Doktorski rad*, Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet u Zadru, Zadar, 2000., 69, 135; Jagoda MEDER, *Podni mozaici u Hrvatskoj od 1. do 6. stoljeća*, Zagreb, 2003., 78 – 79, T. XXX/3; Milun GARČEVIĆ, *Mozaik – povijesni pregled, stilske oznake i tehnike izrade*, 2006., Zagreb, 97 – 98; Marija BUZOV, *Antički i ranokršćanski mozaici s natpisom u Hrvatskoj, Arheološke rasprave*, 2014., Zagreb, 71, 82 – 83, 133; Mirjana GARČEVIĆ, Rimski mozaici u Hrvatskoj, *Municipium Malvesistium, Skelani – Srebrenica*, 2015., <http://www.municipiumskelani.net/mirjana-garcevic-rimski-mozaici-u-hrvatskoj/> (stranica posjećena 1. 6. 2018.); *EDCS = Epigraphik – Datenbank Claus / Slaby*, 57200167 (http://db.edcs.eu/epigr/epi_de.php).

¹⁶ M. SUIĆ, Nin u antici, *Nin – problemi arheoloških istraživanja*, 46; M. SUIĆ, Antički Nin (*Aenona*) i njegovi spomenici, 98; M. SUIĆ, *Zadar u starom vijeku*, 289.

¹⁷ M. SUIĆ, Nin u antici, *Nin – problemi arheoloških istraživanja*, T. XXII/3-4; M. SUIĆ, Antički Nin (*Aenona*) i njegovi spomenici, Sl. 11; Jedna ploča prikazuje scenu borbe gladijatora vitezova (*equites*), a druga borbu sekutora i retiarija (*secutor vs. retarius*).

¹⁸ Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Kulturna baština, Nepokretna kulturna baština, Registar kulturnih dobara, *Nin, Rimski mozaik*, Oznaka dobra: Z-2990, Pravni status: zaštićeno kulturno dobro, Vrsta: nepokretno kulturno dobro – pojedinačno, Klasifikacija: arheološka baština, Vrijeme nastanka: 1. st. do 4. st. (<http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=6212&kdId=319105465>) stranica posjećena 4. lipnja 2018.

njegova otkrića do danas.¹⁹ Podatci objavljeni u literaturi bili su polazišna točka za daljnje istraživanje, pri čemu smo koristili više raznovrsnih izvora, od kojih je svaki činio po jednu ili više kockica za rekonstrukciju mozaika povijesnih događanja vezano uz spomenutu umjetninu. Uz šture spomene u stručnoj literaturi, izvore za studiju tog značajnog dijela urbanog areala antičkog grada nalazimo u arhivskoj građi kulturnih institucija Zadra i Nina, a potvrđuju ga i usmeni izvori.

Značajan izvor za prostorno-povijesnu studiju gradske jezgre Nina za vrijeme Drugog svjetskog rata je plan Nina *Pianta dell' antica città di Nona relazione 1 : 1000* (Karta starog grada Nina u mjerilu 1 : 1000) iz 1942. autora V. Kršlovića na talijanskom jeziku (Karta 1). Original karte nalazi se u Znanstvenoj knjižnici Zadar, a kopija u Konzervatorskom odjelu Zadar.²⁰ Osim zgrada institucija državne i civilne vlasti za talijanske uprave u Ninu, na spomenutom tlocrtu prikazane su i kulturno-povijesne znamenitosti grada poput mostova, ostataka gradskih vrata i bedema, Kapitolija te više crkava.

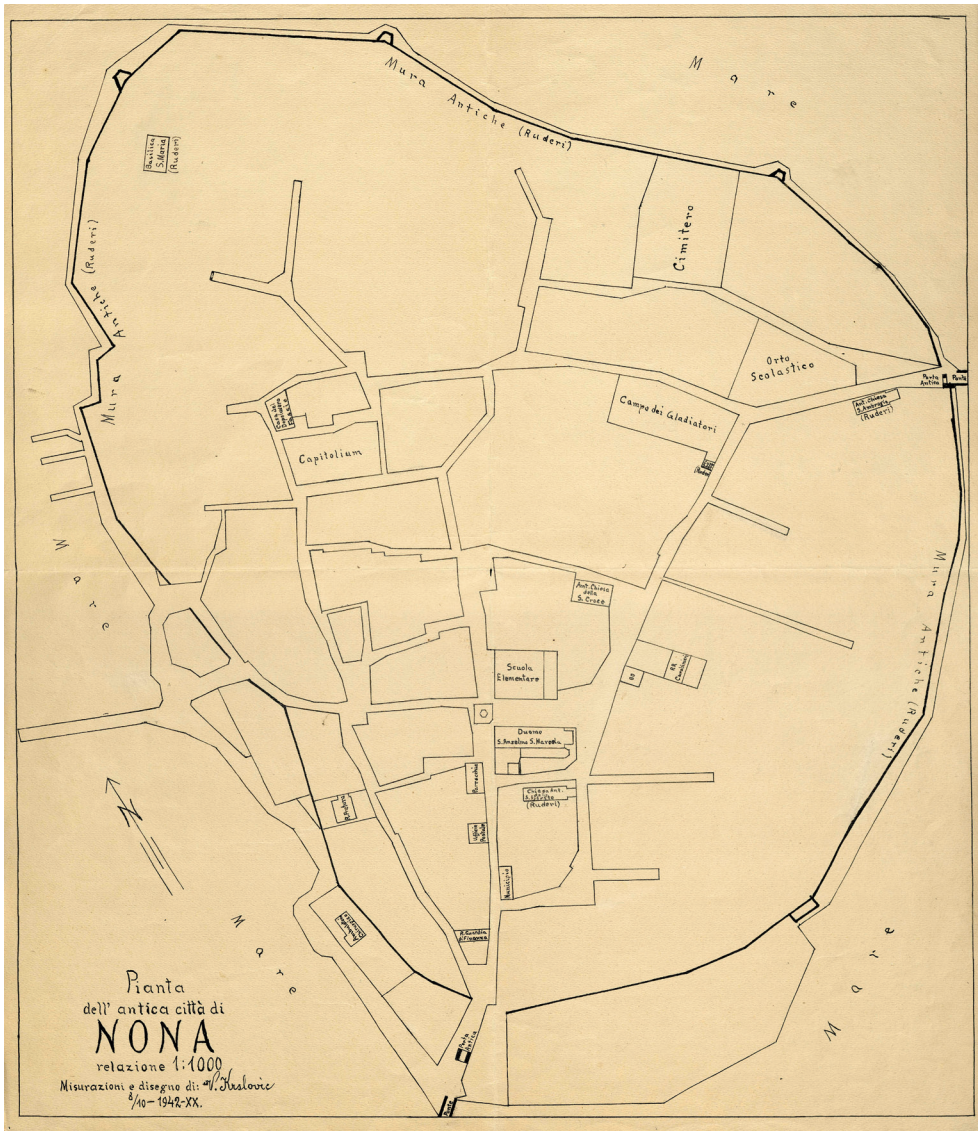
Predio grada u blizini Gornjih vrata s istočne strane Kapitolija (rimski hram i forum) označen je toponimom *Campo dei Gladiatori* (Karta 1). Taj novonastali toponim u urbanoj jezgri Nina može se prevesti kao *Poljana Gladijatora*, a očigledno se odnosi na scene borbi gladijatora vidljive na ranije otkrivenom mozaiku. Prema tome se može zaključiti kako je na planu Nina iz 1942. godine označeno mjesto na kojem je otkriven mozaik. Kad se spomenuti plan Nina rektificira i preklopi s modernom orto-foto zračnom snimkom (Sl. 1), vidljivo je da se dio grada označen kao *Poljana Gladijatora* odnosi na dvije veće parcele orijentirane uz dvije gradske komunikacije iz smjera Gornjih gradskih vrata prema crkvi sv. Križa na jednu stranu te predjelima Banovac i Mijovilovac na drugu stranu (ulica Petra Zoranića i ulica Šubića Bribirskih). Istočni dio tog prostora (k.č. 1089 u vlasništvu obitelji Šalov) do nedavno je korišten za poljoprivredu te je danas neizgrađen.

Lokalno stanovništvo taj širi prostor naziva Vrt Šalov, zatim Carev vrt, Banovac i Sv. Ante. Toponim Sv. Ante potječe od ostataka srednjovjekovne crkve sv. Antuna Opata²¹ koja se do početka druge polovine 20. st. nalazila uz zapadni

¹⁹ M. DUBOLNIĆ GLAVAN, *Civitas Aenona, primjer romanizacije liburnske općine*, 127 – 123, 154 – 155.

²⁰ Znanstvena knjižnica Zadar, V. KRŠLOVIĆ, *Pianta dell' antica città di Nona relazione 1 : 1000*, Misurazioni e disegno di V. Krslovic, 8/10 – 1942 – XX; Ovom prilikom zahvaljujemo mr. sc. Miru Grubiću, ravnatelju Znanstvene knjižnice Zadar, na dozvoli za objavu građe.

²¹ *Nin, Vodič*, 1968., 16 – 17, br. 6, 12; Ivo PETRICIOLI, Osvrt na ninske građevine i umjetničke spomenike srednjega i novoga vijeka, *Povijest Grada Nina*, ur. Novak, V. Maštrović, Zadar, 1969., 301, 335, Sl. 1, 18; Amos Rube FILIPI, Ninske crkve u dokumentima iz godine 1579. i 1603., *Povijest Grada Nina*, ur. Novak, V. Maštrović, Zadar, 1969., 564 – 565.

KARTA 1. V. Kršlović, Karta starog grada Nina 1942. (Izvor: Znanstvena knjižnica Zadar)

SLIKA 1. Zračna snimka Nina s označenim položajem *Poljane Gladijatori* prema karti V. Kršlovića 1942. (izrada: R. Maršić, M. Dubolnić Glavan; podloga: preglednik geoportal.dgu.hr)

rub ulice Petra Zoranića. Crkva danas više nije vidljiva na terenu jer je uništena građevinskim radovima. Njezini ostatci označeni su na spomenutom tlocrtu pod oznakom *Capp. S. Ant. (Ruderi)* (Karta 1).

Spomenuti Kršlovićev tlocrt Nina donosi podatke ne samo o mjestu nalaza mozaika već i o vremenu njegova otkrića. Talijanska okupacija Nina odvila se u travnju 1941.,²² a karta datira u mjesec listopad 1942. pa se može zaključiti kako je mozaik s tematikom gladijatorskih borbi očigledno otkriven tek nešto ranije, 1941. – 1942. godine.

Podatke za analizu i rekonstrukciju recentnih povijesnih događanja mogu donijeti i usmeni izvori pa smo prethodno navedene zaključke pokušali provjeriti metodom intervjua s lokalnim stanovništvom. Tijekom 2012. proveden je razgovor sa starijim stanovnicima Nina Božidarom Tartarom (rođ. 1934.) i Antonijom Tartaro (rođ. 1924.) kao sudionicima spomenutih povijesnih događaja.²³ Prema iskazima kazivača: „Za vrijeme Drugoga svjetskog rata u Šalovom vrtu kod Svetog Ante talijanski vojnici su kopali rovove i otkopali pod s velikim mozaikom. Mozaik je bio vidljiv neko vrijeme i svi su ga Ninjani došli vidjeti. Taj su događaj poslije godinama prepričavali njihovi roditelji, prijatelji i susjedi. Kada su fašisti odlazili iz Nina, dijelove mozaika premazali su katranom i na njih zalijepili jutene vreće, zatim su ih izrezali i zamotali poput tapeta te su ih „na traljama“ odnijeli sa sobom u nepoznatom pravcu. Dio mozaika koji talijanski vojnici nisu odnijeli još uvijek se nalazi pod zemljom.“

Ove navode dijelom potvrđuju i podatci dobiveni pregledom muzejske dokumentacije koji se odnose na spomenute događaje. U prijepisu stare Knjige otkupa iz arhive Muzeja ninskih starina navedeno je sljedeće: „Nin, 11. 09. 1947. Započeta iskopavanja u Ninu, na Materizi, te rimskog mozaika. Mozaik nađen u vrlo lošem stanju. Centralni motiv su Talijani za okupacije otkrili, te je dva dana bio otkriven i izložen smrzavanju, te je potpuno uništen, djelomično su sačuvani samo rubovi. O tome je obaviješten Abramić, a ovaj je poslao konzervatora Eterovića radi konzerviranja. Mozaik je ponovo otkriven i konzervacija odložena za sljedeću godinu. Nadalje mozaik je uništen jer je na tom mjestu vlasnik napravio sklonište za svoju porodicu. Mozaik je veličine cca 10,5 x 8 m, oko 1 m² do samog skloništa prepariran je i skinut, drugo pokriveno;

Nin, 1954. Prosvjetni odjel Zadar. Traži uviđaj u Ninu. Govori se o mozaiku koji je uništen i dijelom odnesen. Ostatci zatrpani tankim slojem zemlje. Nalazi

²² Valentin URANIJA, Nin u narodnooslobodilačkoj borbi, *Povijest Grada Nina*, ur. Novak, V. Maštrović, Zadar, 1969., 233 – 237.

²³ Ovom prilikom zahvaljujemo kazivačima na ljubaznosti i pomoći.

se u vrtu Šalov Ive i Stanka. Dijelom su ga Talijani 1942. otkrili i učitelj Lambaša ga je kopirao u bojama, a kopirao ga je i dr. Snegovoj. Njegov nalaz je bio poznat don L. Jeliću, dr. Abramiću i fra L. Marunu.²⁴

U bilješkama prof. Šime Batovića iz arhive Dokumentacijskog odjela Arheološkog muzeja u Zadru šturo se spominju istraživanja koja je Arheološki muzej u Zadru proveo 1947. u vrtu Šalov pod naslovom „Iskopavanja Materize u Ninu, 1947. 11. 9. – 12. 9., Zadatak: 1) iskopavanje Materize, 2) konzervacija i prijevoz mozaika iz vrta Stanka Šalova r. Cara... U polju S. Šalova r. Cara otkriven najvećim dijelom mozaik veličine 12,5 x 8,5 m. U njemu razni motivi, (nečitko op.a.) likovi: dupini, jeleni, pantere, hrtovi, itd. Po sredini mozaika po pričanju vlasnika prikazan gladiator. Započeli skidati mozaik – sjeverni kut, ali nije uspjelo jer se nije lijepio na jutu radi tvrdoće i kocke se pojedine skidale. Vjerojatno se kasnije odustalo.“²⁵

Prema gore navedenim izvorima možemo zaključiti da je mozaik sa scenama gladijatorskih borbi otkriven 1941. – 1942. za vrijeme Drugog svjetskog rata prilikom talijanske okupacije Nina. Pronašli su ga slučajno talijanski vojnici prilikom iskopa na posjedu obitelji Šalov. Mozaik je tada neko vrijeme bio otkriven i vidljiv što su, shvativši njegovu vrijednost, iskoristili lokalni intelektualci (poput liječnika D. Snjegovoja) i dokumentirali pojedine motive mozaika. Spomenutim događajima prisustvovalo je lokalno stanovništvo te se u Ninu još uvijek prepričava događaj o otkriću velikog mozaika u Šalovom (Carevom) vrtu. Prilikom povlačenja talijanske vojske iz Nina u rujnu 1943. talijanski vojnici odstranili su pojedine dijelove mozaika i odnijeli ih sa sobom u nepoznatom pravcu. Ostatak mozaika ostao je pod zemljom i djelomično je već tada bio devastiran.

Kako je vidljivo iz spomenute muzejske dokumentacije, nedugo po završetku Drugog svjetskog rata na posjedu Šalov su u dva navrata provedena manja zaštitna istraživanja kojim su arheolozi i konzervatori pokušavali mozaični tapet dokumentirati i zaštititi od daljnjih devastacija. Nakon što je 1947. mozaik djelomično devastiran gradnjom prizemnog skloništa, Arheološki muzej u Zadru proveo je zaštitna istraživanja pod vodstvom M. Abramića. Tada je djelomično otkopan mozaik okvirnih dimenzija 12,5 x 8,5 m, čiji je najugroženiji dio površine 1 m² prepariran i odstranjen. Zaštitne intervencije uslijed devastacija bilježe se i naknadno tijekom 1954. godine. O spomenutim istraživanjima danas nemamo

²⁴ M. DUBOLNIĆ GLAVAN, *Civitas Aenona, primjer romanizacije liburnske općine*, 154, bilj. 468, prema bilješkama iz Muzeja ninskih starina, Arhiva, prijepis stare Knjige otkupa.

²⁵ Arheološki muzej u Zadru, Dokumentacijski odjel, Arhiva. Na ovom podatku zahvaljujemo prof. Ivanu Čondiću.

nikakvih podataka, a također nije poznat smještaj dokumentacije i pronađenih nalaza, kao ni izvađenog ulomka mozaika.²⁶

Nešto bolje poznati su rezultati novijih arheoloških istraživanja provedenih tijekom 1988. i 1989. pod vodstvom prof. dr. sc. Julijana Medinija na parceli u vlasništvu obitelji Šalov. Istraživanja je proveo Odsjek za arheologiju Filozofskog fakulteta u Zadru (danas Odjel za arheologiju Sveučilišta u Zadru) u suradnji s Arheološkim muzejom u Zadru u sklopu projekta *Nin, istraživanje povijesnog razvoja*, podprojekt *Arheološka istraživanja Nina*.²⁷ Cilj istraživanja bio je ustanoviti mjesto nalaza mozaika s prizorima gladijatorskih borbi i definirati kontekst u kojem je mozaik nastao. Kako ni rezultati ovih iskopavanja nisu objavljeni, uvid u arheološku dokumentaciju i pronađeni pokretni materijal omogućio je nove spoznaje o tijeku iskopavanja i nalazima s tih istraživanja.²⁸

Na položaju Vrt Šalov (Sv. Antun Opat) 1988. istražene su tri sonde (ukupne površine 109,4 m²) kojima je dobiven presjek kulturnih slojeva od željeznog doba do kasne antike, a manjim dijelom i srednjeg vijeka (Sl. 2 i Sl. 3).²⁹ U najnižim slojevima koji pripadaju željeznom dobu pronađeni su loše sačuvani ostatci arhitekture građevina i podnica te mnoštvo predmeta svakodnevne upotrebe. Nalazi znatne količine grube keramike domaće proizvodnje te fine keramike

²⁶ U manjoj studiji o konzervatorskim i urbanističkim problemima Nina konzervator Oštrić spominje „velike površine dragocjenih i dobro sačuvanih mozaika“ otkrivene spomenutim iskopavanjima, no nažalost ne donosi više detalja o samim istraživanjima, vidi kod Grga OŠTRIĆ, *Konzervatorski i urbanistički problemi Nina*, *Bulletin Instituta za likovne umjetnosti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, God. 5, Br. 3, Zagreb, 1957., 192; Također vidi i *Nin*, Vodič, 1968., 16 – 17, br. 6, položaj rimske kuće s podnim mozaicima označen je na tlocrtu Nina; Š. BATOVIĆ, M. SUIĆ, J. BELOŠEVIĆ, *Nin, Povijesni i umjetnički spomenici*, Topografska karta Nina, br. 6.

²⁷ O provođenju istraživanja publicirani su šturi podatci općenitog karaktera, vidi kod Šime BATOVIĆ, *Istraživanje prapovijesti sjeverne Dalmacije od 1984. do 1988.*, *Diadora*, 11, 1989., Zadar, 30 – 31; Igor BORZIĆ i dr., *50 godina Odjela za arheologiju Sveučilišta u Zadru*, *Katalog izložbe*, ur. A. Uglešić, I. Fadić, 2013., Zadar, 36 – 37; Detaljnije podatke o tijeku i rezultatima spomenutog projekta i arheološkoj topografiji urbanog areala Nina vidi u: M. DUBOLNIĆ GLAVAN, *Civitas Aenona, primjer romanizacije liburnske općine*, 123 – 126, 137 – 161, Dodatak 1, Stanje istraženosti: arheološka topografija urbanog areala, poglavito 154 – 156 donosi podatke o dokumentaciji i analizi arheološkog materijala sa spomenutih istraživanja.

²⁸ Dokumentacija s istraživanja samo je djelomično sačuvana, a trenutno se nalazi na Odjelu za arheologiju Sveučilišta u Zadru. Pronađeni arheološki materijal pohranjen je u Muzeju ninskih starina u Ninu, vidi kod M. DUBOLNIĆ GLAVAN, *Civitas Aenona, primjer romanizacije liburnske općine*, 155; Zahvaljujemo djelatnicima Odjela za arheologiju Sveučilišta u Zadru izv. prof. dr. sc. Željku Miletiću te dokumentaristu Zoranu Bakiću na pomoći prilikom obrade dokumentacije sa spomenutih istraživanja.

²⁹ Istražene sonde su nepravilna oblika: sonda 1 dimenzija 7,94 m x 2,90 m (istražena do dubine od 248 cm), sonda 2 dimenzija 14,5 m x 10,7 m (istražena do dubine od 1,6 m), sonda 3 dimenzija 5,91 x 4,45 m x 1 m (u obliku slova T, istražena do dubine od 2,25 m). M. DUBOLNIĆ GLAVAN, *Civitas Aenona, primjer romanizacije liburnske općine*, 155 – 156, 563, Prilog 1, smještaj sondi.

SLIKA 2. Arheološka istraživanja na posjedu Šalov u Ninu 1988., pogled na istražene sonde 1 – 3 (M. Dubolnić Glavan, *Disertacija*, 2015., 124; Izvor: Odjel za arheologiju Sveučilišta u Zadru)

SLIKA 3. Arheološka istraživanja na posjedu Šalov u Ninu 1988., položaj sonde 1 (M. Dubolnić Glavan, *Disertacija*, 2015., 124; Izvor: Odjel za arheologiju Sveučilišta u Zadru)

iz uvoza (grčka, helenistička i dr.) i rimskih republikanskih amfora datiraju željeznodobni sloj okvirno od 6./5. st. pr. Kr. do 2./1. st. pr. Kr.³⁰

Rimski slojevi sadržavali su brojne ostatke arhitekture *in situ*: zidove, podnice, mozaike te znatnu količinu građevinskog materijala i predmeta svakodnevne upotrebe. Iz sonde 2 potječe veća količina rimskodobnih nalaza. Istražene su tri prostorije građevinskog objekta ukrašenog bogato izvedenim mozaicima (cca 15 centimetara ispod hodne površine). Može se istaknuti prostorija većih dimenzija s djelomično sačuvanim bogato dekoriranim crno-bijelim mozaikom koji odlikuje visoka tehnička izvedba (Sl. 4). U sondama 1 i 3 također je dokumentirana arhitektura nekoliko prostorija koje su pripadale dijelovima rimskog objekta otkrivenog u sondi 2.³¹ Prema nalazima brojnih keramičkih, staklenih i metalnih predmeta, nastanak građevine može se datirati u 1. st. s trajanjem do konca antike. Dimenzije istraženih prostorija te veličina, tehnička i stilska izvedba otkrivenih mozaika upućuje na zaključak da je riječ o ostatcima bogato uređene urbane vile (*domus urbana*).³²

Tijekom 1997. na rubnom dijelu posjeda Šalov provedeni su građevinski radovi za uređenje ogradnog suhozida uz rub ulice Šubića Bribirskih. Duž plitkog iskopa (28,5 m dužine i 40 cm širine) pronađena su četiri rimska zida orijentirana okomito u odnosu na ogradni zid posjeda. Prema izrađenoj

³⁰ M. DUBOLNIĆ GLAVAN, *Civitas Aenona, primjer romanizacije liburnske općine*, 123, 155.

³¹ M. DUBOLNIĆ GLAVAN, *Civitas Aenona, primjer romanizacije liburnske općine*, 124 – 126, Tabla 1 – 2, Prilozi 15 – 20.

³² M. DUBOLNIĆ GLAVAN, *Civitas Aenona, primjer romanizacije liburnske općine*, 129 – 130.

SLIKA 4. Arheološka istraživanja na posjedu Šalov 1988., pogled na dijelove prostorija s popločanjem u mozaicima otkrivenih u sondi 2 (Izvor: fototeka AMZd)

tlocrtnoj situaciji, spomenuti zidovi tvore pet većih prostorija rimske kuće ustanovljene ranijim istraživanjima 1988., što navodi na zaključak da se arhitektura građevine pružala sve do južnog ruba rimske ulice (iz smjera foruma prema rimskim „Gornjim“ vratima).³³

Na temelju gore iznesenih podataka, možemo s većom sigurnošću pretpostaviti kako je mozaik s gladijatorskim scenama otkriven za vrijeme Drugog svjetskog rata na posjedu Šalov pripadao upravo jednoj od prostorija s mozaicima dokumentiranih prilikom recentnih istraživanja na posjedu Šalov u Ninu.

³³ M. DUBOLNIĆ GLAVAN, *Civitas Aenona, primjer romanizacije liburnske općine*, 156, Prilog 21. Dokumentaciju slučajno otkrivenih zidova izradili su djelatnici Arheološke zbirke Nin, danas Muzej ninskih starina.

FIGURALNI MOZAIK SA SCENAMA GLADIJATORSKIH BORBI: PONOVRNO OTKRIĆE U ARHIVSKOJ GRAĐI

Tijekom 1941. – 1942., u vremenskom periodu dok je mozaik bio otkopan i vidljiv, lokalni intelektualci pokušali su dokumentirati taj vrijedan nalaz. Pri tome su se snalazili i koristili priručna sredstva koja su im bila na raspolaganju. Može se istaknuti Dimitrij Vasiljevič Snjegovoj – ninski liječnik ruskog podrijetla (inače strastveni sakupljač starina i slikar), koji je u Ninu djelovao u periodu 1924. – 1943. godine.³⁴ Pojedine dijelove tada vidljivog mozaičkog tapeta Snjegovoj je preslikao na staklene ploče u naravnom mjerilu. Motivi mozaika poslužili su mu također i za izradu umjetničkih akvarela u boji. Nakon njegove smrti 1943. spomenutu dokumentaciju mozaika i zbirku arheoloških predmeta sakupljenih za vrijeme djelovanja u Ninu obitelj je poklonila Arheološkom Muzeju u Zadru gdje se i danas nalaze.³⁵

Istraživanja arhivske građe iz prve polovice 20. st. obuhvatila su analizu dokumentacije i fotodokumentacije iz arhive Dokumentacijskog odjela Arheološkog muzeja u Zadru te Konzervatorskog odjela Zadar. Dokumentacija iz „Ostavštine“ Snjegovoj sastoji se od kopija na staklenim pločama u temperi i albuma s akvarelima.³⁶ U Planoteci Dokumentacijskog odjela Arheološkog muzeja u Zadru danas se nalazi 21 staklena ploča, dok ih je 9 izloženo u stalnom postavu Muzeja ninskih starina u Ninu (Tabla 1 – 7).³⁷

³⁴ M. SUIĆ, Nin u antici, *Nin – problemi arheoloških istraživanja*, 46; M. SUIĆ, Antički Nin (*Aenona*) i njegovi spomenici, 98, bilj. 142; M. SUIĆ, *Zadar u starom vijeku*, 289, bilj. 111; O Snjegovojevu opusu vidi kod: Ivan ČONDIĆ, Digitalna obrada i rekonstrukcija slika na staklu – iz muzejske dokumentacije Zbirke Snjegovoj (Arheološki muzej Zadar), *Zbornik 1. i 2. skupa muzejskih dokumentarista Hrvatske*, u tisku, 124 – 135.

³⁵ Mate SUIĆ, Rad Arheološkog muzeja u Zadru od oslobođenja do 1959. godine, *Diadora*, 1, 1959., Zadar, 1960., 198; Šime BATOVIĆ, Arheološka iskapanja u Ninu, *Ljetopis JAZU*, knj. 63, 1959., Zagreb, 198; Š. BATOVIĆ, Nin u prapovijesti, *Nin, Problemi arheoloških istraživanja*, 1968., Zadar, 8; Š. BATOVIĆ, Nin u prapovijesno doba, *Povijest Grada Nina*, Novak, V. Maštrović (ur.), 1969., Zadar, 11 – 12; Š. BATOVIĆ, *150 godina Arheološkog muzeja u Zadru*, 1982., 17 – 49. Navode donaciju Zinaide Snjegovoj koja je Arheološkom muzeju u Zadru poklonila zbirku predmeta pokojnog supruga. Među poklonjenim arheološkim predmetima nalazile su se i kopije mozaika na staklu u boji i album s crtežima dijelova mozaika.

³⁶ Arheološki kontekst pojedinih staklenih ploča iz „Ostavštine“ Snjegovoj analiziran je kod M. DUBOLNIĆ GLAVAN, *Civitas Aenona, primjer romanizacije liburnske općine*, 599, T 1/11; U sklopu analize tehnike rada i umjetničkog opusa D. Snjegovoja, digitalnu obradu i rekonstrukciju pojedinih staklenih ploča te pojedinačnih akvarela izradio je Ivan Čonđić, vidi u: I. ČONDIĆ, Digitalna obrada i rekonstrukcija slika na staklu, u tisku, 124 – 135.

³⁷ Ovom prilikom zahvaljujemo dr. sc. Jakovu Vučiću, ravnatelju Arheološkog muzeja u Zadru, na dopuštenju za korištenje i objavu građe. Na ljubaznosti i pomoći prilikom obrade građe zahvaljujemo dokumentaristima Arheološkog muzeja u Zadru Robertu Maršiću i Ivanu Čonđiću, voditelju Dokumentacijskog odjela, te izv. prof. dr. sc. Dariju Vujeviću s Odjela za arheologiju Sveučilišta u Zadru.

Na pločama kvadratnog i pravokutnog oblika u tehnici tempere ručno su oslikani dijelovi mozaika u mjerilu 1 : 1. U izradu spomenutih ploča uloženo je mnogo truda:³⁸ oslikane su pretežno crnom i bijelom bojom te nijansama sive, tamnosmeđe i oker boje čime su naglašeni pojedini detalji ili označeni uništeni dijelovi mozaika (Tabla 1 – 4). Likovi su izvedeni tamnom bojom na bijeloj podlozi. Većina pojedinačnih motiva kvadratnih i kružnih polja mozaika preslikani su na pojedinačne ploče odgovarajuće veličine dok je za presliku središnjih polja kvadratnog i kružnog oblika većih dimenzija upotrijebljeno više staklenih ploča čijim se spajanjem dobivaju kvadratna polja ili medaljoni u koja su smješteni pojedini prizori.

Danas je sačuvano 30 staklenih ploča na kojima su kopirani motivi mozaika još uvijek dobro vidljivi (Tablica 1/1-32; Tabla 1 – 4). Pojedine ploče samo su djelomično sačuvane (neke su se raspuknule na više ulomaka i boja se djelomično obrisala), no većina ih je u solidnom stanju. Spojene ploče br. 1 – 9 prikazuju kružno polje uokvireno bordurom sa središnjim prikazom scene slavlja pobjede gladijatora (*murmillo*) i natpisom (Tablica 1/1-9; Tabla 1/1-9). Spojene ploče br. 10 – 18 prikazuju kvadratno polje uokvireno bordurom sa središnjim prizorom borbe dvojice gladijatora (*equites*) i natpisima (Tablica 1/10-18; Tabla 1/10-18). Na ploči br. 19 (nije poznat smještaj) preslikano je kvadratno polje sa scenom borbe dvojice gladijatora (*retarius, secutor*) i natpisima (Tablica 1/19; Tabla 1/19).

Na ploči br. 20 prikazan je motiv uspravnog bika, br. 21 bika u trku, br. 22 srne u skoku, br. 23 divokoze u skoku, br. 24 vepra u trku te br. 25 motiv slona (Tablica 1/20-25; Tabla 2 – 3). Na dvije spojene ploče br. 26 – 27 prikazan je medaljon sa scenom jelena u trku (Tablica 1/26 – 27; Tabla 4/26 – 27 A, B), na ploči br. 28 kvadratni okvir s motivom drveta na kojem sjedi ptica (Tablica 1/28; Tabla 4/28), br. 29 pravokutno polje s motivom dupina (Tablica 1/29; Tabla 4/29). Na ploči br. 30 preslikan je motiv dvoprute pletenice i trokuta crne boje koji su činili dekoraciju između kvadratnih ili kružnih polja (Tablica 1/30; Tabla 3/30). Na pločama br. 31 – 32 vjerojatno je nekad bio prikazan motiv lava u medaljonu, no danas su sačuvana tek 4 ulomka koja prikazuju borduru medaljona s motivom luka (Tablica 1/31-32; Tabla 3/31 – 32). Dimenzije sačuvanih ulomaka medaljona nešto su veće u odnosu na druge pa je motiv moguće bio preslikan na više ploča.

Prema gore navedenim podacima, „Ostavština“ Snjegovoj sadržavala je najmanje 32 staklene ploče s kopijama motiva mozaika iz Nina. No broj

³⁸ D. Snjegovoj je na pojedine ploče nanosio po tri odvojena namaza boje čime je postigao efekt dubine plošnih kockica ili lomove u mozaiku. Analizu slikarske tehnike D. Snjegovoja na staklenim pločama vidi u: I. ČONDIĆ, Digitalna obrada i rekonstrukcija slika na staklu, u tisku, 124 – 135.

ploča iz Zbirke Snjegovoj nekoć je bio i veći, što je vidljivo prema muzejskim fotografijama izrađenim kao dodatna dokumentacija zaprimljene građe (Tabla 1/19, Tabla 2/23, 25, Tabla 4/26-27B, 28B, 29B).³⁹ Na spomenutim fotografijama dokumentirano je sedam ploča, među kojima danas dvjema, br. 19 i 25, nije poznat smještaj.

Tomu treba pridodati i album s 9 slika rađenih na papiru u tehnici akvarela u boji na kojima su naslikani motivi iste mozaične kompozicije (Tabla 5 – 7).⁴⁰ Stražnja strana slika nosi numeraciju od 1 do 15 pa je vjerojatno broj akvarela pohranjenih u albumu nekoć bio veći. Pojedini akvareli nose naziv *Mosaica Romana Aenona*, potpis autora i broj 42 – kratica 1942. godine. Zanimljivi su pojedinačni prikazi životinjskih likova iz središnjih kvadrata i medaljona mozaika poznati s prije spomenutih ploča poput divokoze, srne, vepra, stojećeg bika, bika u trku, slona, dupina te scene borbe gladijatora (*retiarius* i *secutor*). Na dva akvarela prikazani su motivi koje ne nalazimo na staklenim pločama poput lava i dupina dekoriranog vegetabilnim viticama. Akvareli su pravokutnog oblika, manjih dimenzija (dužine 13,5 – 16,3 cm, visine 9,5 – 10,5 cm) pa je vrlo vjerojatno riječ o posebno izrađenim razglednicama Nina.

TABLICA 1. *Kopije rimskog mozaika iz Nina na staklenim pločama u temperi*, autor D. Snjegovoj 1942.

Broj ploče	Opis / Stanje sačuvanosti	Dimenzije pojedinačno, dužina / visina (cm)	Smještaj / Objava
1 – 9	Ploče se spajaju, pri čemu se dobiva kružno polje sa scenom slavlja pobjede gladijatora (<i>murmillo</i>). Kvadratnog su oblika, solidno sačuvane. Četiri ploče su oštećene (ploča br. 1 raspuknuta na šest ulomka, br. 2 nedostaje manji ulomak u donjem lijevom kutu, br. 4 raspuknuta na osam ulomaka, br. 6 na dva ulomka), na nekima se boja mjestimično obrisala.	30 x 30, spojene ploče dim. 90 x 90	DO AMZd; Čondić, u tisku.

³⁹ Arheološki muzej u Zadru, Fototeka, Tabla 1/19 (foto. inv. br. 39231), Tabla 2/23, 25 (inv. br. 39235, 39234) Tabla 3/26-27B, 28B, 29B (inv. br. 39232, 39237, 39238).

⁴⁰ Akvareli iz „Ostavštine“ Snjegovoj analizirani su kod: M. DUBOLNIĆ GLAVAN, *Civitas Aenona, primjer romanizacije liburnske općine*, 600, T. 14/1-8; I. ČONDIĆ, Digitalna obrada i rekonstrukcija slika na staklu, 130, Sl. 5 – 6.

10 – 18	Ploče se spajaju, pri čemu se dobiva detalj mozaika: kvadratno polje sa scenom borbe dvojice gladijatora (<i>equites</i>) i natpisima u dva reda. Ploče su kvadratnog oblika, sačuvane u cijelosti.	30 x 29, spojene ploče dim. 92,2 x 93	Stalni postav MNS; Suić, 1968; 1969.
19	Prema fotografiji riječ je o jednoj ploči koja prikazuje kvadratno polje sa scenom borbe dvojice gladijatora (<i>retarius, secutor</i>) i djelomično sačuvanim natpisima. Pravokutnog je oblika, nedostaje manji ulomak u desnom donjem uglu.	/	Nepoznato. Fotografija ploče DO AMZd; Suić, 1968.
20	Ploča prikazuje motiv stojećeg bika. Pravokutnog je oblika, sačuvana u cijelosti, boja se mjestimično obrisala	40,3 x 30,4	DO AMZd; Dubolnić 2015; Čondić.
21	Ploča prikazuje motiv bika u trku. Pravokutnog je oblika, nije u cijelosti sačuvana. Sačuvani dio je u lošem stanju (raspuknut na 26 ulomaka), boja se mjestimično obrisala.	44,6 x 31,6	DO AMZd; Dubolnić 2015.
22	Ploča prikazuje motiv srne u skoku. Pravokutnog je oblika, sačuvana u cijelosti. U lošem je stanju: raspuknuta na dva ulomka, boja se mjestimično obrisala.	47,5 x 32	DO AMZd; Dubolnić 2015; Čondić.
23	Ploča prikazuje motiv divokoze u skoku. Pravokutnog je oblika, nije sačuvana u cijelosti. Sačuvani dio je u lošem stanju: raspuknut na 4 ulomka, boja se mjestimično obrisala. Sačuvan je originalni uložak okvira prema kojem je vidljivo da su originalne dimenzije ploče iznosile 38 x 33 cm.	28 x 29,5 (nije cjelovita)	DO AMZd; Dubolnić 2015.
24	Ploča prikazuje medaljon sa scenom vepa u trku. Pravokutnog je oblika, sačuvana u cijelosti. Sačuvani dio u lošem je stanju: raspuknut na 4 ulomka, boja se mjestimično obrisala.	59,5 x 36	DO AMZd; Dubolnić 2015; Čondić.

25	Prema fotografiji riječ je o jednoj ploči kvadratnog oblika koja prikazuje medaljon s motivom slona.	/	Nepoznato; Fotografija DO AMZd; Dubolnić 2015.
26 – 27	Dvije spojene ploče prikazuju medaljon uokviren bordurom sa središnjom scenom jelena u trku. Pravokutnog su oblika, nisu sačuvane u cijelosti. U lošem su stanju: ploča br. 24 raspuknuta je na dvadeset šest ulomaka, br. 25 na šest ulomaka.	80 x 44	DO AMZd; Dubolnić 2015; Čondić, u tisku.
28	Ploča prikazuje kvadratni okvir sa scenom drveta na kojem sjedi ptica. Ploča je kvadratnog oblika, nije sačuvana u cijelosti. Sačuvani dio u lošem je stanju: raspuknut na 6 ulomaka, boja se mjestimično obrisala.	44 x 40,5	DO AMZd
29	Ploča prikazuje motiv dupina u pravokutnom polju. Pravokutnog je oblika, sačuvana u cijelosti, boja se mjestimično obrisala.	35,8 x 23,6	DO AMZd; Dubolnić 2015; Čondić.
30	Ploča prikazuje motiv dvoprute pletenice i trokuta crne boje (dekoracija između kružnih ili kvadratnih polja mozaika). Pravokutnog je oblika, boja se mjestimično obrisala.	17,5 x 34,1	DO AMZd; Čondić.
31 – 32	Ploče su u lošem stanju, nisu cjelovito sačuvane. Na četiri sačuvana ulomka (najmanje 2 ploče) vidljiva je rubna traka medaljona s likovnim uzorkom luka. Ulomci se tek djelomično spajaju, boja se mjestimično obrisala.	43,6 x 21 (nisu cjelovite)	DO AMZd

Izvor: Arheološki muzej Zadar, Zbirka Snjegovoj

Nadalje, u arhivi Fototeke Arheološkog muzeja u Zadru nalazi se četrnaest fotonegativa na staklenim pločicama s prikazima mozaične kompozicije *in situ* (Sl. 5 – 15).⁴¹ Na četiri negativa (Sl. 5 – 8) vidljivi su motivi kvadratnih polja s prizorima gladijatora (*equites, secutor i retiarius, murmillo, thraex*), dok su na ostalih devet negativa vidljivi veći ili manji dijelovi crno-bijelog mozaika koji čine istu kompoziciju (Sl. 9 – 15). Svi su negativni bez oznake mjesta nalaza, datuma i autora fotografije. Negativi na staklenim pločama koristili su se kao tehnika izrade fotografija od sredine 19. st. i kroz gotovo čitavo 20. st., i to većinom u znanstvene svrhe.⁴² Usporedbom motiva mozaika s fotografijama nepoznatog autora, zatim kopija sa Snjegovojevih staklenih ploča i akvarela, evidentno je riječ o identičnim motivima pa navedena građa iz arhive Dokumentacijskog odjela Arheološkog muzeja u Zadru čini dokumentaciju jednog, istog spomenika.

Nešto više podataka o samim negativima dobiveno je pregledom arhive fototeke Konzervatorskog odjela u Zadru. U staroj Knjizi inventara navedena su tri popisa s nazivom Nin – mozaik: dva popisa odnose se na 12 fotonegativa nepoznatog autora iz 1941. – 1942., dok se treći popis odnosi na fotografije kopija rimskog mozaika s prikazima gladijatora i životinja koje je izradio A. Bauer 1949.⁴³

Unatoč činjenici da su zavedeni u inventarnu knjigu, spomenuti negativni s prva dva popisa danas se ne nalaze u Konzervatorskom odjelu u Zadru jer su u nekom trenutku predani u Zadarski arheološki muzej. Prema tome se može zaključiti da su stakleni fotonegativi iz Arheološkog muzeja Zadar izrađeni 1941. – 1942. odmah po otkriću mozaika, a originalno su pripadali fondu Konzervatorskog odjela u Zadru (te su institucije od osnutka tijesno surađivale i dijelile dokumentaciju o kulturnim spomenicima). Pojedini detalji mozaika

⁴¹ Arheološki muzej u Zadru, Dokumentacijski odjel, Fototeka, stakleni fotonegativi inv. br. 829, R7, 673-1882, 673-1883, 673-1884, 674-1885, 674-1886, 674-1887, 675-1888, 675-1890, 676-1891, 676-1892. Inventarna knjiga s podatcima o prikazima na negativima nije sačuvana, vidi kod M. DUBOLNIĆ GLAVAN, *Civitas Aenona, primjer romanizacije liburnske općine*, 601, T. 15.

⁴² H. GRŽINA, Negativi u zbirkama fotografija – povijest, identifikacija, obrada i zaštita, *Arhivski vjesnik*, god. 53, 2010., Zagreb, 68 – 73. Od tridesetih godina 20. st. upotrebu staklenih negativa postupno zamjenjuje negativ na filmu.

⁴³ Konzervatorski odjel u Zadru, Arhiva, Knjiga inventara fototeke, str. 29, 8 dijapozitiva (inv. br. 814 – 821), Nepoznati autor, Nin: dio mozaika, Nin: mozaik; str. 30, 4 dijapozitiva (inv. br. 829 – 833), Nin: Mozaik, Nin: mozaik – detalj, Nepoznati autor 1941. – 1942.: predano Arheološkom Muzeju Zadar; str. 41, 7 fotografija (inv. br. 1083 – 1089), Nin: rimski mozaik, kopija (detalj borbe gladijatora, jelena, slona, životinja x 2, gladijatora, borbe gladijatora MARTIALIS), Autor: A. Bauer, kolovoz 1949., posuđeno Fototeci Leksikografskog Zavoda u Zagrebu. Ovom prilikom zahvaljujemo djelatnicima Konzervatorskog odjela u Zadru, ravnatelju Igoru Miletiću na dopuštenju za uvid u dokumentaciju te kolegi Ivanu Matkoviću na pomoći prilikom istraživanja.

vidljivi na fotografijama poput konzerviranih rubova sačuvanih dijelova tapeta upućivali bi na zaključak da su već tada na mozaiku bili učinjeni nekakvi zaštitni zahvati.

TEHNOLOŠKE I STILSKE KARAKTERISTIKE MOZAIKA I VREMENSKI OKVIR NJEGOVA NASTANKA

Mozaik pripada redu monokromnih crno-bijelih mozaika karakterističnih za period ranog principata na užem prostoru Mediterana, pa tako i provincije Dalmacije. Izveden je u tehnici *opus tessellatum* od crnih tesera na bijeloj podlozi. Veličina upotrijebljenih tesera varira, od onih većih dimenzija cca 1,7 cm do vrlo sitnih kockica cca 0,2 – 0,3 cm korištenih za izradu detalja pojedinih prikaza. Prema navedenoj dokumentaciji poznati su podatci o dimenzijama otkrivenog tapeta koje su iznosile najmanje 12,5 x 8,5 m. Na fotografijama nepoznatog autora uočava se središnji dio mozaičkog popločanja koji je prekrivao pod neke prostorije. Kako na fotografijama nisu vidljivi rubovi odnosno zidovi prostorije, mozaički pod očigledno nije bio otkriven u cijelosti. Idući redci bit će posvećeni analizi kompozicije i dekorativnih elemenata samog mozaika na temelju navedene dokumentacije.

Srž mozaika čini geometrijska shema s podjelom kompozicije na nizove većih središnjih kvadratnih polja i medaljona u kombinaciji s manjim poljima kvadratnog, kružnog, i pravokutnog oblika. Unutar geometrijskih polja obrubljenih i povezanih beskonačnom dvoprutom pletenicom smještene su razne scene iz arene te animalni, vegetabilni, geometrijski i drugi dekorativni motivi.

Središnji prikaz mozaičkog tapeta čine polja kvadratnog i kružnog oblika koja nose figuralne prikaze gladijatora. Spojene ploče iz Zbirke Snjegovoj omogućuju rekonstrukciju veličine središnjih polja mozaika koja je iznosila cca 1 x 1 m (dimenzije pojedinih prizora gladijatora unutar okvira iznose cca 90 x 90 cm bez bordura). Prema navedenoj dokumentaciji poznat je izgled četiriju središnjih polja (dva kvadratna i dva kružna) s prikazima scena iz arene i latinskim natpisima uz likove boraca. Likovi gladijatora izvedeni su siluetno, crnom bojom na bijeloj podlozi. Hodna površina naglašena je crnom linijom.

SLIKA 5. Središnje polje mozaika iz Vrta Šalov *in situ*, motiv borbe gladijatora (M. Dubolnić Glavan, *Disertacija*, 2015., 270, T. 15/8; Izvor: fototeka AMZd)

SLIKA 6. Središnje polje mozaika iz Vrta Šalov *in situ*, motiv borbe gladijatora (M. Dubolnić Glavan, *Disertacija*, 2015., 270, T. 15/4; Izvor: fototeka AMZd)

Jedno od dva poznata središnja polja kvadratnog oblika nosi prikaz borbe između dvojice gladijatora iz redova vitezova (*equites*). U lijevom kutu okvira prikazan je gladijator u stojećem položaju u trenutku kada je svladao protivnika na tlo, ugazio mu nogom na desnu ruku s mačem i rukama ga uhvatio za vrat (Tablica 1/10-18; Tabla 1/10-18, Sl. 5). Poraženi gladijator podignuo je lijevu ruku u zrak, s podignuta tri prsta kao znak predaje i molbe za milost. Poviše scene borbe izvedena su dva natpisa u dva reda prema kojima doznajemo imena boraca pa je tako pobjednik *Martialis*, a ime poraženog gladijatora glasi *Species*. Borci su prikazani siluetno, crnim tesarima na bijeloj podlozi. Detalji odjeće i opreme naglašeni su tankim nizovima bijelih tesera. Na glavama gladijatora nalaze se kacige s istaknutim viziorom na kojima se sa svake strane ističu po dva pera – karakteristika gladijatora iz redova vitezova. Odjeveni su u zapasane tunike bez rukava koje dosežu skoro do koljena. Na desnoj ruci nose štitnik (*manica*). Na nogama su prikazani niski kožni štitnici. Vitezovi (*equites*) su bili jedini red gladijatora čiji su se pripadnici borili međusobno. Otvarali su borbu na konjima opremljeni s kopljima. Završni dio borbe obično se odvijao na tlu borbom s mačevima. Njihovu standardnu opremu činio je mač (*gladius*), zatim okrugli konjanički štit srednje veličine (*parma equestris*) i koplje.⁴⁴ Navedeni prizor prikazuje vitezove u završnoj, najuzbudljivijoj fazi borbe koja se odvijala na tlu s mačevima.

Na idućem središnjem kvadratu prikazana je scena borbe između gladijatora iz redova sekutora i retiarija (*secutor vs. retiarius*). *Secutor* je prikazan u raskoraku prema protivniku kojeg je svladao i bacio na tlo. *Retiarius* leži na tlu s podignutom desnom rukom u znak predaje čime traži pošteđu od sigurne smrti (Tablica 1/19; Tabla 1/19, Sl. 6). Borci su prikazani siluetno. Detalji odjeće i opreme naglašeni su nizovima bijelih tesera. Sekutor je prikazan u punom naoružanju: glava je prekrivena oblom metalnom kacigom (*cassis*), u desnoj ruci je mač (*gladius*), a u lijevoj ruci veliki pravokutni štit (*scutum*). Na desnoj ruci prikazan je štitnik (*manica*), a zaštita je i na lijevoj nozi. Oko pasa je privezan širok kožni pojas za koji je zataknut komad tkanine (*subligaculum*). *Retiarius* je naoružan standardnom opremom koju čine trozub (*fuscina, tridens*) i bodež (*pugio*), dok mreža nije prikazana. Gladijator je prikazan gologlav, bez kacige i obuće. Od odjeće ima samo komad tkanine (*subligaculum*) zataknut za pojas. Lijeva ruka prekrivena je štitnikom za ruku (*manica*) i povišenim štitnikom za rame (*galerus*). Iz sadržaja natpisnih polja izvedenih poviše glava boraca doznajemo da je pobjednik sekutor *Heuhlipistus*.

⁴⁴ E. KÖHNE, C. EWIGLEBEN (eds.), *Gladiators and Caesars: The Power of Spectacle in Ancient Rome*, Berkeley: University of California Press, 2000., 37 – 48.

SLIKA 7. Središnji medaljon mozaika iz Vrta Šalov u Ninu *in situ*, motiv scene iz arene (M. Dubolnić Glavan, *Disertacija*, 2015., 272, T. 15/5; Izvor: fototeka AMZd)

SLIKA 8. Središnji medaljon mozaika iz Vrta Šalov u Ninu *in situ*, motiv scene iz arene (M. Dubolnić Glavan, *Disertacija*, 2015., 272, T. 15/9; Izvor: fototeka AMZd)

Na jednom središnjem medaljonu prikazana je scena s teško naoružanim gladijatorom koji predstavlja borca iz reda *murmillones* (Tablica 1/1-9; Tabla 1/1-9, Sl. 7). To se može zaključiti prema tipu kacige koja pokriva gladijatorovu glavu s karakterističnim istaknutim grebenom i viziorom s otvorima za oči. U podignutoj desnoj ruci obloženoj štitnikom (*manica*), murmilo drži izduženi predmet, možda bič. Preko lijevog ramena prebačen je veći štit (*scutum*). Na lijevoj je nozi štitnik, a oko pasa široki kožni pojas (*balteus*) sa zataknutim komadom tkanine (*subligaculum*). S desne strane, u pozadini prikazan je lik muškarca odjeven u tuniku koji u rukama drži neproporcijalno veliku granu palme kao simbol pobjede, odnosno nagrade za pobjednika. Muškarac je prikazan malen čime je postignuta treća dimenzija i izražen efekt dubine odnosno udaljenosti između dva lika. Ovaj prizor predstavlja paradu pobjednika koji korača primiti palminu granu kao nagradu za pobjedu. Iznad glave borca izveden je natpis u dva reda prema kojem je vidljivo da je to gladijatoru 35. pobjeda.

Na još jednom središnjem medaljonu prikazana je također scena iz arene (Sl. 8) kojom dominira lik ranjenog Tračanina (*Thraex*). S desne strane gladijatora prikazan je muškarac obučen u tuniku koji u desnoj ruci drži dugi štap (*rudis*) dok mu je lijeva ruka podignuta u zrak sa stisnutom šakom. Može se zaključiti da je riječ o sudcu koji potiče ranjenog borca. Iznad glave gladijatora izveden je natpis iz kojeg se čita da mu je to 25. pobjeda, pa prizor predstavlja slavlje pobjednika. Gladijator je prikazan u punoj opremi. Glava mu je u potpunosti pokrivena kacigom sa zakrivljenim grebenom i viziorom s otvorima za oči. Na desnoj ruci je štitnik (*manica*), a visokim štitnicima (*cnemides*) zaštićene su i noge do polovice bedara. U podignutoj lijevoj ruci drži predmet koji nije vidljiv (medaljon je oštećen) no moguće se radi o zakrivljenom maču (*sica*). Tračanin je opasan širokim kožnim pojasom (*balteus*) sa zataknutim komadom tkanine (*subligaculum*). Ističu se isprekidane crne linije na bijeloj podlozi u dva reda kojima je naznačeno krvarenje borca iz otvorene rane između nogu. S obzirom na činjenicu da je gotovo trećina medaljona uništena, ne može se sa sigurnošću odrediti tko je bio Tračaninov protivnik, no manji okrugli štit na koji je podignuo nogu mogao bi pripadati pobjeđenom gladijatoru iz reda hoplomaha (*hoplomachus*).⁴⁵

⁴⁵ M. DUBOLNIĆ GLAVAN, *Civitas Aenona, primjer romanizacije liburnske općine*, 121 – 123.

SLIKA 9. Detalj mozaika iz Vrta Šalov u Ninu *in situ*, kružno polje s motivom bika (Izvor: fototeka AMZd)

SLIKA 10. Detalj mozaika iz Vrta Šalov u Ninu *in situ*, kružno polje s motivom slona (M. Dubolnić Glavan, *Disertacija*, 2015., 601, T. 15/3; Izvor: fototeka AMZd)

SLIKA 11. Detalj mozaika iz Vrta Šalov u Ninu *in situ*, kružno polje s motivom lava (M. Dubolnić Glavan, *Disertacija*, 2015., 601, T. 15/6; Izvor: fototeka AMZd)

SLIKA 12. Detalj mozaika iz Vrta Šalov u Ninu *in situ*, kružno polje s motivom srne (M. Dubolnić Glavan, *Disertacija*, 2015., 601, T. 15/2; Izvor: fototeka AMZd)

Osim navedenih scena s figuralnim prikazima gladijatora, središnju kompoziciju mozaika čine medaljoni ispunjeni motivima osmerolatičnog i dvanaesterolatičnog cvijeta i kruga s rozetom od sfernih trokuta te kvadratna polja ispunjena vegetabilnim motivima osmerolatičnog i četverolatičnog cvijeta (Sl. 14 – 15). Može se izdvojiti kvadratno polje s prikazom drveta na čijoj goloj krošnji sjedi ptica grabljivica, vjerojatno sova (Tablica 1/28; Tabla 4/28). Kako drvetu otpadaju lišće i grane, prikaz vjerojatno simbolizira hladnije godišnje doba: jesen ili zimu.

Vanjski niz kružnih polja prikazuje figuralne likove životinja: bikove, lava, slona, srnu, zeca, vepra i divokozu. Ističe se medaljon s prikazom jelena u skoku izvedenim crnom bojom na bijeloj podlozi (Tabla 2 – 7, Sl. 9 – 12). U pravokutnim poljima prikazani su motivi riba, zatim dupini te predmeti korišteni u areni: dvije sprave za vježbanje gladijatora, palmina grana (nagrada za pobjednika), zatim trozub (*tridens*), kaciga (*cassis*) sa širokim obodom, viziorom i zavijenim grebenom (vrh je istaknut i završava u obliku grifona što je karakteristika kacige *Tračanina*) te dva pravokutna štita (*scutum* i *parmula*) (Sl. 13). Prostor između većih kvadrata, medaljona i pravokutnika ispunjavaju manji kvadrati s prikazom kantara te manji trokuti crne boje na bijeloj podlozi (Sl. 14 – 15). Sva navedena geometrijska polja uokvirena su beskonačnom dvoprutom pletenicom koja se provlači kroz čitavu kompoziciju.

Medaljoni su s vanjske strane obrubljeni rubnom trakom s likovnim uzorkom bijele dvoprute pletenice na crnoj podlozi (Décor 70d), a s unutrašnje strane trakama s uzorkom luka (Décor 47 slično) te uzorkom vala (Décor 101b). I kvadratna polja obrubljena su s vanjske strane bordurom s uzorkom dvoprute pletenice, a s unutrašnje strane raznovrsnim bordurama: s uzorkom niza trokuta postavljenih jedan iznad drugoga (Décor 11d), zatim niza okomito postavljenih povezanih kvadrata (Décor 15a) te četverolatičnih cvjetova izvedenih crnom bojom na bijeloj podlozi (Décor 237a).⁴⁶ Na fotografijama nepoznatog autora također se uočava detalj rubne trake mozaične kompozicije sastavljene od uzorka meandra prepletenog u oblicima svastika i dvostrukog ključa, izvedenih crnom bojom na bijeloj podlozi (Sl. 15).

Mozaik u potpunosti prikazuje scene iz arene: borbe gladijatora, slavlje pobjednika, dodjela nagrade pobjedniku (palmina grana), opremu gladijatora

⁴⁶ Oznake za likovne uzorke mozaika određene su prema korpusu mozaičkih uzoraka i sastavnica: C. BALMELLE, M. BLANCHARD-LEMÉE, J. CHRISTOPHE, J.-P. DARMON, A.-M. GUIMIER-SORBETS, H. LAVAGNE, R. PRUDHOMME, H. STERN, *Le décor géométrique de la mosaïque romaine*, I, Répertoire graphique et descriptif des compositions linéaires et isotropes, Picard, Paris, 1985.

i sprave za vježbanje. I širok spektar prikazanih životinjskih vrsta (bikovi, lav, slon, srna, zec, vepar, divokoza, jelen) također se odnose na *venatio* – lov na životinje koji je završavao njihovom smrću u areni. Raznovrsni animalni motivi upućuju na brojne (divlje i domaće) životinjske vrste, koje su, bez razlike, ubijane za zabavu mnoštva u areni, kako to svjedoče povijesni izvori.⁴⁷

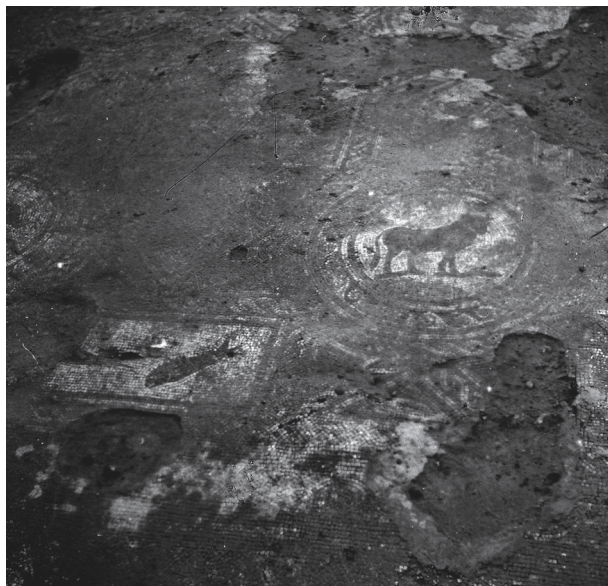
Mozaici s prikazima gladijatorskih borbi i pratećih scena lova na životinje nisu bili rijetkost u rimskom svijetu koji je te najniže slojeve društva slavio kao idole. Motivi iz arene javljaju se na mozaičnim popločenjima podova građevina, zatim na frizovima dekoracija arhitekture grobnica, ali i na grafitima i freskama građevina diljem Carstva u čitavom periodu od uvođenja priredbi u arenama u 3. st. pr. Kr. do njihova ukinuća krajem 4. i početkom 5. st. po Kr.⁴⁸

SLIKA 13. Detalj mozaika iz Vrta Šalov u Ninu in situ, kvadratno polje s prikazom predmeta korištenih u areni (M. Dubolnić Glavan, *Disertacija*, 2015., 601, T. 15/7; Izvor: fototeka AMZd)

⁴⁷ Svetonije, *Titus*, VII.3. Najekstravagantnije *venationes* u kojima je ubijeno po pet tisuća raznovrsnih zvijeri u jednom danu održane su prilikom Titove posvete Koloseuma.

⁴⁸ *Gladiators and Caesars: The Power of Spectacle in Ancient Rome*, 7, 127 – 128; Jonathan EDMONDSON, *Public Spectacles And Roman Social Relations*, 2002., eds. E. Köhne, C. Ewigleben, Toronto, 22 – 25; Luciana JACOBELLI, *Gladiators at Pompeii*, Roma, 2003., 7 – 27.

SLIKA 14. Pogled na mozaik iz Vrta Šalov u Ninu *in situ* (M. Dubolnić Glavan, *Disertacija*, 2015., 601, T. 15/10; Izvor: fototeka AMZd)

SLIKA 15. Pogled na mozaik iz Vrta Šalov u Ninu *in situ* (M. Dubolnić Glavan, *Disertacija*, 2015., 601, T. 15/1; Izvor: fototeka AMZd)

Koliko nam je poznato, mozaik s prikazima gladijatora i natpisima iz Nina zasada je jedinstveni primjer te vrste na prostoru provincije Dalmacije, no tematski slična mozaička ostvarenja poznata su u okviru arhitekture nekih privatnih vila na širem prostoru Carstva među kojima su najpoznatija ona iz Sjeverne Afrike. Mogu se istaknuti mozaici iz vile u Zlitenu (istočno od Lepcis Magne) u rimskoj Tripolitaniji na prostoru današnje Libije, zatim mozaici iz *Domus Sollertiana* (El Djem) i poznati Magerijev mozaik iz Smirata u Tuniziji,⁴⁹ dok su iz zapadnih provincija također poznati prizori gladijatorskih borbi poput onih na velikom mozaiku vile iz Nenniga nedaleko Trieria, datiranom u 3. st.⁵⁰

Svakako su najpoznatija mozaička popločanja spomenute vile u Zlitenu koja su stilski raznolika i rađena u više tehnika (*opus tessellatum*, *opus sectile*). Raznobojni tapet u sobi D prikazuje *munus* – borbe gladijatora u pratnji glazbenog orkestra, scene lova ili igri s divljim životinjama (*venatio*) te kažnjavanja zarobljenika (*noxii*) koje napadaju divlje zvijeri (*damnatio ad bestias*).⁵¹ Scena borbe vitezova u kojoj je pobjednik svladao protivnika na tlo i uhvatio ga rukama za vrat, pri čemu poraženi podignutom rukom traži milost, javlja se na mozaiku iz Zlitena,⁵² kao i na mozaiku iz Nina, pa je moguće riječ o sličnom likovnom predlošku.

Najpoznatija ostvarenja gladijatorskih mozaika iz istočnih i zapadnih provincija Carstva pripadaju pretežno raznobojnim mozaicima, dok ih je manji broj izveden monokromno, bez dodataka detalja u boji. Mozaik iz Vrta Šalov spada među rjeđe primjerke gladijatorskih mozaika ranog principata izvedenih dvodimenzionalno u potpunosti efektom crne boje na bijeloj podlozi.

Prema stilskim karakteristikama, izrazita je sličnost s izvedbom monokromnih mozaika otkrivenih u sklopu urbane vile na obližnjem položaju Vrt Kera – Banovac u Ninu koji su, prema prvoj objavi, datirani u 1. stoljeću.⁵³ Može se

⁴⁹ Katherine M. D. DUNBABIN, *The Mosaics of Roman North Africa, Studies in Iconography and Patronage*, Oxford Monographs on Classical Archaeology, 1978., Oxford, 65 – 87; Katherine M. D. DUNBABIN, *Mosaics of the Greek and Roman World*, Cambridge University Press, 1999., Cambridge, 116 – 122.

⁵⁰ M. D. K. DUNBABIN, *Mosaics of the Greek and Roman World*, 81 – 82.

⁵¹ Datacija mozaika vile u Zlitenu i danas je problematična, pa su u brojnoj literaturi datirani u širok raspon od kasnog 1. st. do početka 4. st. Vidi u M. D. K. DUNBABIN, *The Mosaics of Roman North Africa*, 235 – 237; David PARRISH, The date of the mosaics from Zliten, *Antiquités africaines*, 21, 1985., 137 – 158, stilskom usporedbom s više slikarskih i mozaičkih ostvarenja afričke umjetnosti severijanskog razdoblja i njihovim paralelama na širem prostoru Carstva, mozaike iz Zlitena datira u kraj 3. i početak 4. st.; A. VINAS, La mosaïque de l'amphithéâtre de Zliten, 2004., (stranica posjećena 1. 6. 2018.).
/mediterranees.net/art_antique/oeuvres/zliten/munus.html.

⁵² M. D. K. DUNBABIN, *Mosaics of the Greek and Roman World*, 121, Fig. 123.

⁵³ Jagoda MEDER, Mozaici rimske vile u Ninu, *Histria archaeologica*, 20, Pula, 2011., 249 – 252.

usporediti raščlanjenost kompozicije na središnje kvadrate u kombinaciji s više polja raznovrsnih geometrijskih oblika koje karakterizira bogatstvo i nagomilavanje dekorativnih elemenata, zatim figuralni prikazi te epigrafička polja. Kao ispune rubnih traka javljanju se identični i vrlo slični likovni uzorci poput inačice s uzorkom meandra u obliku svastike, dvoprute pletenice, vala, crnih cvjetova na bijeloj podlozi, motiva rozete od sferičnih trokuta te repertoara posuđa za ispijanje vina (*kantharos*). Vrlo sličnu izvedbu pokazuju i raznovrsni likovi životinja prikazani siluetno crnom bojom na bijeloj podlozi s naglašenom hodnom površinom. Na većem mozaičkom tapetu urbane vile na Banovcu prikazane su životinje u pokretu (srna, jelen, pas, vepar, vuk, ris) uz koje je mjestimično prikazan i okoliš (drveće, raslinje). Sudeći prema prikazu jelena na kojeg je bačena mreža, likovi životinja simboliziraju scene lova.⁵⁴

Mozaičku kompoziciju s motivima gladijatora iz Vrta Šalov prožima beskonačna traka s likovnim uzorkom bijele dvoprute pletenice na crnoj podlozi (Décor 70d) poznatim na čitavom nizu mozaika 1. i 1. – 2. st. na prostoru Dalmacije i X. italske Regije. Može se istaknuti bordura mozaika s prikazom zeca u trku u sklopu peristila moguće gladijatorske škole (*ludi gladiatorium*) istočno od amfiteatra u Puli koji se datira u kraj 1. i početak 2. st.,⁵⁵ te na geometrijskom mozaiku u obližnjem Diklu kod Zadra iz 1. – 2. stoljeća.⁵⁶ Pojedine sastavnice poput traka s uzorkom niza trokuta postavljenih jedan iznad drugoga (Décor 11d), zatim niza okomito postavljenih povezanih kvadrata (Décor 15a), luka (Decor 47 slično), vala (Décor 101b) te četverolatičnih cvjetova izvedenih crnom bojom na bijeloj podlozi (Décor 237a) nalazimo i na monokromnim mozaicima obližnje kolonije Jader (Zadar) iz 1. – 2. stoljeća.⁵⁷ Svi spomenuti uzorci mozaika iz Vrta Šalov susreću se također na mozaicima *X Regio Italiae* poput onih maritimne vile s peristilom

⁵⁴ J. MEDER, Mozaici rimske vile u Ninu, 248, Sl. 2 – 7; No, prema novijim mišljenjima mozaik se datira u 2. st. Motivi lova i posuđa za ispijanje vina (krater s viticama vinove loza) prikazani na mozaičkom podu triklinija posvećeni su božici Dijani i bogu Dionizu vidi: M. GARČEVIĆ, Rimski mozaici u Hrvatskoj, <http://www.municipiumskelani.net/mirjana-garcevic-rimski-mozaici-u-hrvatskoj/> (stranica posjećena 1. 5. 2018.).

⁵⁵ Michael DONDERER, *Die Chronologie der Römischen Mosaiken in Venetien und Istrien bis zur Zeit der Antonine*, Archaeologische Forschungen, 15, Deutsches Archäologisches Institut, 1986., Berlin, 192 – 193, Pola 8, Taf. 57/3; B. MATULIĆ, Mozaici rimske provincije Dalmacije i Istre (*X. Regio Italiae*), 150.

⁵⁶ Ivo FADIĆ, Diklo kod Zadra, *villa rustica*, *Arheološki pregled*, 1986., Ljubljana, 89 – 90; J. MEDER, *Podni mozaici u Hrvatskoj od 1. do 6. stoljeća*, 79, Tb. XXXI, sl. 1.

⁵⁷ B. MATULIĆ, Mozaici rimske provincije Dalmacije i Istre (*X. Regio Italiae*), 45, 86, 142 – 148; J. MEDER, *Podni mozaici u Hrvatskoj od 1. do 6. stoljeća*, 80 – 84, br. T. XXXII/2, T. XXXIII/2-3.

iz Barbarige te rustične vile iz Valbandona u Istri datiranih u sredinu i drugu polovinu 1. stoljeća.⁵⁸

Na ranim rimskim mozaicima 1. st. i 1. – 2. st. često su korišteni uzorci iz helenističke baštine poput motiva meandra i svastike.⁵⁹ Motiv meandra prepletenog u oblicima svastika i dvostrukog ključa na rubnoj traci mozaika iz Vrta Šalov vrlo je sličan uzorcima na mozaiku iz urbane vile u Danilu (Rider), datirane u period 1. – 2. st., te bordurama mozaika iz Akvileje datiranih u konac 1. stoljeća.⁶⁰

Prema B. Matuliću prisutnost pojedinih mozaičkih predložaka s brojnim inačicama likovnih uzoraka kako rubnih traka tako i ostalih sastavnica (Décor 11d, 15a, 70d, 101b, 237a) može se povezati uz snažne utjecaje mozaičarskih radionica akvilejskog i pompejanskog kruga. Utjecaji spomenutih radionica šire se tijekom 1. st. preko Istre na sjeverne obale provincije Dalmacije kako je posvjedočeno nalazima iz primorskih središta na otoku Krku, zatim iz Senja, Nina, Zadra i Skradina. Ipak, utjecaj pompejanskih radionica na priobalna središta jača tijekom 1. – 2. st., pa se odatle mreža mozaičke produkcije širi i na ostatak provincije Dalmacije.⁶¹

Uz spomenute stilske odrednice, kao vremenski okvir nastanka mozaika iz Vrta Šalov u Ninu može poslužiti i podatak da su gladijatori iz redova retiarija (*retiarium*) uvedeni u arenu tek početkom 1. stoljeća. Njihovi likovi pojavljuju se na freskama i mozaicima kao standardni prikazi scena iz arene tek od sredine 1. st. pa nadalje.⁶² Prema tehničkoj izvedbi i stilskim karakteristikama, mozaičnu kompoziciju iz Vrta Šalov u Ninu možemo datirati u period od druge polovice 1. st. do prvih desetljeća 2. stoljeća

⁵⁸ M. DONDERER, Die Chronologie der Römischen Mosaiken in Venetien und Istrien, 193 – 207, Taf. 58 – 59; B. MATULIĆ, Mozaici rimske provincije Dalmacije i Istre (*X. Regio Italiae*), 29, 31, 53, 86, 148 – 152; J. MEDER, *Podni mozaici u Hrvatskoj od 1. do 6. stoljeća*, 43 – 51.

⁵⁹ Branko MATULIĆ, Mozaici antičke Isse, *Archaeologia Adriatica*, 2, Zadar, 2008., 253 – 258, 260 – 262. Motiv smješta među dalmatinske inačice 1. st. i 1. – 2. st.

⁶⁰ M. DONDERER, Die Chronologie der Römischen Mosaiken in Venetien und Istrien, 18 – 20, nr. 1, 6, Taf. 4/2-3; J. MEDER, *Podni mozaici u Hrvatskoj od 1. do 6. stoljeća*, 96 – 97, T. XXXIX.

⁶¹ B. MATULIĆ, Mozaici rimske provincije Dalmacije i Istre (*X. Regio Italiae*), 148 – 158, 209 – 213; Branko MATULIĆ, Salonitanska mozaična škola-radionica i ostale radionice provincije Dalmacije, *Diadora*, 21, Zadar, 2003., 77 – 99; B. MATULIĆ, Mozaici antičke Isse, 258 – 263. Na prostoru provincije Dalmacije mreža mozaičke produkcije imala je središte u Saloni, uz čiju je školu-radionicu djelovala još barem 5 lokalnih radionica u Epidauru, Naroni, Jaderu, Seniji i Tarsatici.

⁶² *Gladiators and Caesars: The Power of Spectacle in Ancient Rome*, 59.

DOMUS GLADIATORIIUM U URBANOM TKIVU ANTIČKE ENONE (*AENONA*)

Mozaični pod na položaju Vrt Šalov raskošno je izveden – odlikuje ga visoka tehnička izvedba i minucioznost izrađenih motiva. Prema veličini i raznovrsnosti geometrijskih sastavnica kompozicije te bogatom i zanimljivom likovnom i dekorativnom repertoaru može se svrstati među najsajnija ostvarenja dosada poznata na prostoru Liburnije, pa i čitave provincije Dalmacije. Popločena izvedena u mozaiku, uz primarno funkcionalnu namjenu, imala su i dekorativni karakter s repertoarom prikaza koji je uvelike ovisio o afinitetima osobe koja je naručila njihovo postavljanje. Kako nam taj aspekt nije poznat, nije moguće odrediti jesu li likovi i imenovanja gladijatora predstavljali stvarne osobe koje su u nekom trenutku boravile na prostoru municipija Enona. Njihovi prikazi se također mogu tumačiti u okviru jednog šireg dekorativno-promidžbenog likovnog obrasca s prikazima popularnih boraca koji su se borili u amfiteatrima provincije Dalmacije, a možda i na širem prostoru Carstva. Unatoč niskom društvenom statusu, gladijatori su pobjedama mogli ostvariti slavu i ugled među širokim masama, pa se danas mogu usporediti s likovima slavni sportaša koje štiju brojni obožavatelji.⁶³

Kako na prostoru rimske Enone nije ubiciran amfiteatar, stanovnici grada mogli su prisustvovati brutalnim borbama održanim u amfiteatru obližnje kolonije Jader. Također je i prostor foruma s lođom koja je služila kao gledalište mogao biti upotrebljavan za raznovrsna događanja i priredbe, pa tako i za gladijatorske borbe.⁶⁴ Gladijatorske borbe – *munus*, često su bile organizirane darežljivošću careva i provincijskih legata, ali i lokalnih magistrata i drugih gradskih uglednika koji su takvom munificijencijom široj zajednici željeli istaknuti svoj društveni ugled.

Mozaike s tematikom iz arene za svoje domove vrlo često su naručivali bogati vlasnici iz redova gradske elite koji su bili obožavatelji gladijatorskih borbi, a pojedini su bili i pokrovitelji igara, kako je vidljivo na primjeru poznatog Magerijeva mozaika iz Smirata.⁶⁵ Mozaici tog tipa obično se nalaze u javnim prostorijama urbanih vila gdje su se održavale večere i banketi (*triclinia*) s

⁶³ M. DUBOLNIĆ GLAVAN, *Civitas Aenona, primjer romanizacije liburnske općine*, 269 – 270.

⁶⁴ M. SUIĆ, *Antički Nin (Aenona) i njegovi spomenici*, 91; Mate SUIĆ, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb, 2003., 251.

⁶⁵ Donald KYLE, *Spectacles of Death in Ancient Rome*, London – New York, 1998., 92, 118. Mozaik iz Smirata postavljen je kao podsjetnik na „događaj u malom“ s namjerom čašćenja Magerija kao dobročinitelja i organizatora igara.

ležaljka razmještenim po rubovima kompozicije što je omogućavalo gostima pogled na scene mozaičkog tapeta.⁶⁶

Ranije smo spomenuli kako bi arhitektonski kontekst nastanka mozaika s prizorima gladijatorske tematike trebalo razmatrati u okviru građevine s mozaičnim popločanjima dokumentirane prilikom recentnih istraživanja na posjedu Šalov. Spomenuti nalazi interpretiraju se kao ostatci raskošne kuće (*villae urbanae*) smještene s istočne strane gradskog središta – foruma.⁶⁷ Više podataka zasigurno će biti poznato nakon cjelovite objave dokumentacije i pokretne građe pronađene spomenutim istraživanjima.

U neposrednoj blizini posjeda Šalov sa sjeverne strane, na položaju Vrt Kera – Banovac (Sl. 1) djelomično je arheološki istražena još jedna raskošno uređena rimska kuća s većim brojem prostorija (poput atrija, impluvija, peristila, kupatila, termalnog postrojenja itd.) prekrivenih podnim mozaicima.⁶⁸ Sličnost u tehnici izvedbe i upotrijebljenim dekorativnim elementima, kao i u vremenskom okviru nastanka samih mozaika, upućuje na pretpostavku da su mozaici iz Vrta Šalov i Vrta Kera u Ninu djelo iste mozaičarske radionice.

Za vladavine dinastije Flavijevaca u Enoni dolazi do reorganizacije središnjeg gradskog prostora izgradnjom kompleksa foruma s monumentalnim hramom. Može se pretpostaviti da je tada na prostoru s istočno-sjeveroistočne strane gradskog foruma uređen sklop inzula s bogato uređenim kućama (*villae urbanae*) istaknutih pojedinaca društvenog života grada, provincije i Carstva.⁶⁹

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Mozaik iz Vrta Šalov može se razmatrati u okviru urbane arhitekture municipija Enona (*municipium Aenona*) kao djelo vrlo kvalitetne izrade, usporedivo sa sličnim ostvarenjima u mnogo većim i značajnijim središtima Carstva. Vremenski okvir nastanka mozaične kompozicije može se smjestiti u period druge polovice 1. st. i prvih desetljeća 2. st. u arhitektonski kontekst jedne raskošno uređene gradske vile. Smještaj u blizini kompleksa foruma i

⁶⁶ J. EDMONDSON, *Public Spectacles And Roman Social Relations*, 22 – 23.

⁶⁷ M. DUBOLNIĆ GLAVAN, *Civitas Aenona, primjer romanizacije liburnske općine*, 129 – 130.

⁶⁸ Različite datacije podnih mozaika i stambene građevine u okviru koje su nastali vidi kod: Mate RADOVIĆ, *Starohrvatski grobovi otkriveni na položaju Banovac u Ninu, Diadora*, 24, Zadar, 2010., 162, prva polovica 2. st.; J. MEDER, *Mozaici rimske vile u Ninu*, 249 – 252, nastanak mozaika datira u 1. st.

⁶⁹ M. DUBOLNIĆ GLAVAN, *Civitas Aenona, primjer romanizacije liburnske općine*.

kvaliteta izrade mozaika upućuje na naručitelja iz sloja društvene aristokracije koji su redovito pripadali istaknutim osobama javnog života municipalne i provincijalne uprave Carstva.

Na pisanje rada potaknula nas je činjenica kako ostatci ovog izvanrednog mozaičkog ostvarenja, koje bi po značaju moglo biti svjetskog glasa, i danas leže pod tankim slojem zemlje, zanemareni od struke i nadležnih institucija. Iako je širi prostor Vrta Šalov privremeno zaštićen kao pojedinačno kulturno dobro, do sada se već više puta pokazalo kako takva vrsta zaštite nije dovoljna. Smještajem na neizgrađenoj parceli, u samom centru Nina, koji se dva protekla desetljeća užurbano gradi (za potrebe sve intenzivnijeg turizma) lokalitet je iznimno ugrožen. Na *Poljani Gladijatora* trebalo bi provesti revizijska arheološka istraživanja, a bogate mozaike (ili barem ono što je preostalo od njih) zaštititi, konzervirati i prezentirati široj javnosti.

Za prostorno-povijesnu analizu spomenutog dijela urbane jezgre Grada Nina poslužila nam je građa pohranjena u arhivima kulturnih institucija Zadra i Nina. Ovim smo redcima također željeli istaknuti proučavanje arhivske građe kao metodu prikupljanja podataka koja može donijeti relevantne rezultate u okviru provedene znanstvene studije. Nadamo se da će primjer analize rimskog mozaika s prikazima gladijatora iz Vrta Šalov u Ninu potaknuti znanstvenike na ovaj tip interdisciplinarnih istraživanja i prostorno-povijesnih studija koje mogu izvršno popuniti praznine što ih u istraživanju ponekad ostavlja sama arheologija.

POPIS TABLI

TABLA 1.

Staklene ploče s kopijama motiva mozaika iz Vrta Šalov u Ninu (Zbirka Snjegovoj): Br. 1 – 9. Središnji medaljon s motivom scene iz arene sastavljen od 9 ploča (foto: M. Dubolnić Glavan, obrada D. Vujević; smještaj: DO AMZd); Br. 10 – 18. Kvadratno polje s prikazom scene iz arene sastavljeno od 9 ploča (foto: M. Dubolnić Glavan, smještaj: Stalni postav MNS); Br. 19. Ploča s prikazom borbe gladijatora u kvadratnom polju (izvor: fototeka AMZd, izrada table: R. Maršić).

TABLA 2.

Staklene ploče s kopijama motiva mozaika iz Vrta Šalov u Ninu (Zbirka Snjegovoj): Br. 20. Ploča s motivom stojećeg bika u medaljonu (foto: M. Dubolnić Glavan, smještaj: DO AMZd); Br. 23. Ploča s motivom divokoze u skoku (izvor: fototeka AMZd); Br. 24. Ploča s motivom vepa u pokretu (foto: M. Dubolnić Glavan, smještaj: DO AMZd); Br. 25. Ploča s motivom slona u medaljonu (izvor: fototeka AMZd, izrada table: R. Maršić).

TABLA 3.

Staklene ploče s kopijama motiva mozaika iz Vrta Šalov u Ninu (Zbirka Snjegovoj): Br. 21. Ploča s motivom bika u trku; Br. 22. Ploča s motivom srne u medaljonu; Br. 30. Ploča s motivom dvoprute pletenice i trokuta; Br. 31 – 32. Necjelovito sačuvane ploče s motivom rubne trake medaljona (foto: M. Dubolnić Glavan, smještaj: DO AMZd, izrada: R. Maršić).

TABLA 4.

Staklene ploče s kopijama motiva mozaika iz Vrta Šalov u Ninu (Zbirka Snjegovoj): Br. 26 – 27A-B. Dvije ploče s motivom jelena u medaljonu; Br. 28A-B. Ploča s motivom drveta u kvadratnom okviru; Br. 29A-B. Ploča s motivom dupina u pravokutnom okviru (A foto: M. Dubolnić Glavan, B izvor: fototeka AMZd, smještaj: DO AMZd, izrada: R. Maršić).

TABLA 5.

Akvareli iz Zbirke Snjegovoj s prikazima motiva mozaika iz Vrta Šalov u Ninu (foto: M. Dubolnić Glavan, smještaj: DO AMZd, izrada: R. Maršić).

TABLA 6.

Akvareli iz Zbirke Snjegovoj s prikazima motiva mozaika iz Vrta Šalov u Ninu (foto: M. Dubolnić Glavan, smještaj: DO AMZd, izrada: R. Maršić).

TABLA 7.

Akvareli iz Zbirke Snjegovoj s prikazima motiva mozaika iz Vrta Šalov u Ninu (foto: M. Dubolnić Glavan, smještaj: DO AMZd, izrada: R. Maršić).

TABLA 1.

1 - 9

19

10 - 18

TABLA 2.

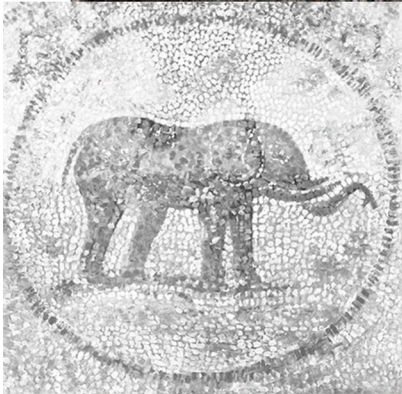
24

20

25

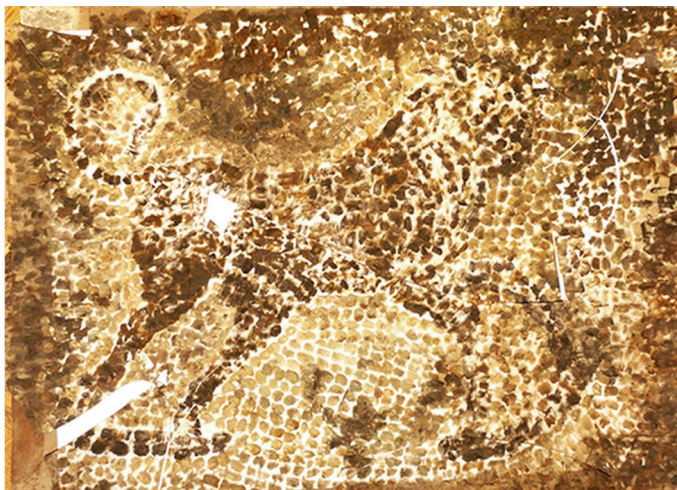
23

TABLA 3.

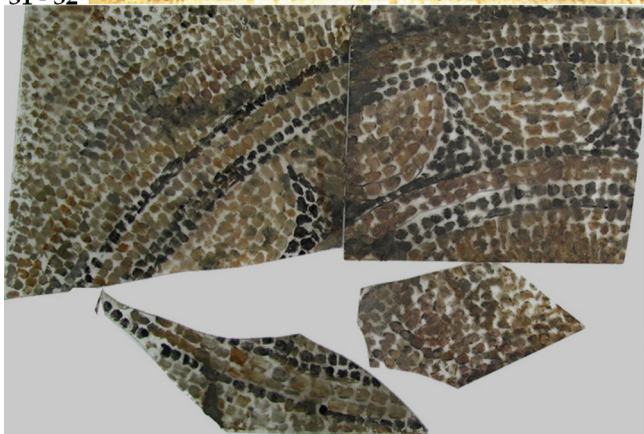
21

22

31 - 32

30

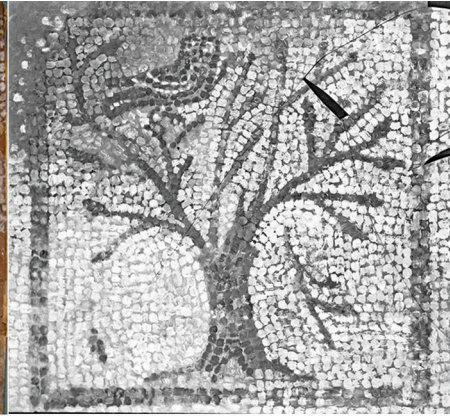

TABLA 4.

28 A

28 B

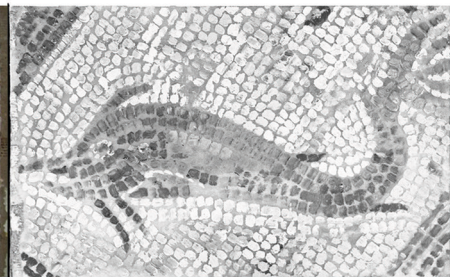
26 - 27 A

26 - 27 B

29 A

29 B

TABLA 5.

TABLA 6.

TABLA 7.

Martina DUBOLNIĆ GLAVAN

*THE FIELD OF THE GLADIATORS ON MOSAICS FROM ANCIENT
AENONA: ARCHIVE RESEARCH AT CULTURE INSTITUTIONS
IN ZADAR AND NIN*

SUMMARY

The paper analyzes a Roman mosaic with representations of gladiator fights and animals, discovered during World War Two on the *Field of the Gladiators* in Nin (position: the Šalov Garden). This unique Roman monument has been only partially preserved; the data on it are scarce. The applied method of research is particularly emphasised in the paper. This wider research framework enabled new approaches in collecting relevant information from various sources as well as new avenues for interpretation and valorization of this remarkable monument of ancient architecture. The circumstances of this find are such that various ambiguities still remain caused, among other issues, by archaeology itself. Various records kept at the archives of culture institutions offer an excellent means of filling in the blanks. Hence, various historical records constitute a first – rate source of information regarding not only the analysis of the Roman mosaic but also a comprehensive spatio – historic study of a certain part of the urban core of Nin.

The monochromatic, black-and-white floor mosaic is an excellent example of mosaic production from the period of the Early Principate in the province of Dalmatia. The composition is geometrical, executed in the *opus tessellatum* technique. Various arena scenes are depicted: brutal fights, celebrations, gladiator equipment, floral, faunal and other motifs. The scenes are complemented by inscriptions in Latin – personal data on gladiators (*equites, secutor, retiarius, murmilo, thraex*) who had fought to their death in the arena. Animal motifs may also be interpreted as arena scenes representing the hunt (*venatio*). Based on the typology of framing bands (*bordure*) variants and other stylistic features, the composition may be dated to the period between the second half of the 1st ct. and the first decades of the 2nd ct.

The mosaic from the Šalov Garden is discussed within the context of the urban architecture of Roman *municipium Aenona* as a work of high quality, which may be compared to similar accomplishments built in considerably larger and more important centres of the Empire (villa in Zliten near Leptis Magna, villa in Nennig near Trier, etc.). Therefore, it is reasonable to assume that the architectural context of the mosaic is in fact a luxuriously furnished urban villa

(*domus urbana*). The location in the immediate vicinity of the forum complex and the quality of the mosaic suggest that the person who commissioned the work was a member of the aristocracy. Persons from those ranks were commonly distinguished members of the community, holding important positions in the public life and administration of Roman towns, provinces and the Empire.

The remains of this extraordinarily valuable mosaic are to this day buried under a thin layer of soil at the location of the Šalov Garden. The *Field of the Gladiators* in Nin should be properly researched with the full scope of archaeological methods available. Following a proper research programme which this exquisite find most certainly deserves, the mosaic should be adequately protected, conserved and presented to the general public.

Keywords: Nin (*Aenona*); Roman mosaic; black-and-white; figural; arena scenes; gladiators; animals; *munus gladiatorium*; *venatio*; archive sources.